

Reprezentacija osmanskog geokulturnog prostora u epu "Dubrovnik ponovljen" Jakete Palmotića Dionorića

Premor, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:818083>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-22**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stariju hrvatsku književnost

Martina Premor

REPREZENTACIJA OSMANSKOG GEOKULTURNOG PROSTORA U EPU
***DUBROVNIK PONOVLJEN* JAKETE PALMOTIĆA DIONORIĆA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, listopad 2020.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stariju hrvatsku književnost

**REPREZENTACIJA OSMANSKOG GEOKULTURNOG PROSTORA U EPU
DUBROVNIK PONOVLJEN JAKETE PALMOTIĆA DIONORIĆA**

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Martina Premor

Zagreb, 14. listopada 2020.

Mentor:

prof. dr. sc. Davor Dukić

Sadržaj:

Uvod.....	1
1. Stanje u Osmanskom Carstvu u 17. stoljeću.....	2
2. Narav odnosa između Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva.....	4
2.1. Odnos Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva u Kandijskom ratu.....	7
3. Dubrovačka diplomacija; poklisari harača.....	8
3.1. Diplomatska služba Jakete Palmotića Dionorića.....	11
4. <i>Dubrovnik ponovljen</i> Jakete Palmotića Dionorića.....	13
4.1. Pisanje o Turcima u vrijeme napetih političko-diplomatskih odnosa	15
4.2. Predodžba osmanskog geokulturnog prostora u <i>Dubrovniku ponovljenom</i>	18
4.2.1. Turkinja Fakre	20
4.2.2. Opis turskog vjenčanja	21
4.2.3. Prikaz turskih velikodostojnika	22
4.2.4. Prikaz sultana Mehmeda IV.	24
4.3. Sukob religija u epu: sveti Vlaho protiv poslanika Muhameda.....	26
4.3.1. Uloga islama u politici Osmanskoga Carstva	28
4.3.2. Sveti Vlaho kao epski junak.....	30
4.4. <i>Dubrovnik ponovljen</i> kao orijentalističko djelo.....	32
Zaključak.....	34
Sažetak	36
Summary	37
Popis literature.....	38

Uvod

Epitet najznačajnijeg događaja u povijesti Dubrovačke Republike svakako nosi Veliki potres koji se dogodio 6. travnja 1667. godine. O ovom dramatičnom događaju dubrovačke povijesti i o događajima nakon njega govori ep Jakete Palmotića Dionorića *Dubrovnik ponovljen*. Važno je to djelo dopreporodne hrvatske književnosti za koje znamo da je većim dijelom autobiografsko. Ep je nastao sedamdesetih godina 17. stoljeća. Pjesnik je u njemu prikazao svoje putovanje po diplomatskoj dužnosti sultanu Mehmedu IV. nakon strašnog, za Dubrovnik razornog, potresa 1667. godine. Jedan je dio epa posvećen opisu događaja neposredno nakon potresa kada autor nije bio u gradu. Informacije o katastrofi koja je zadesila Dubrovnik dobio je vraćajući se s Porte. Nakon potresa u Republici je zavladao bezvlade. Mnogi stanovnici su pobjegli, a oni koji su ostali iskoristili su priliku za krađu gradskih dobara i osobnu korist. U to je vrijeme Dubrovnik osjećao veliku opasnost od susjednih država: s jedne strane Venecija želi iskoristiti priliku i riješiti se trgovačkog konkurenta na Jadranu, dok s druge strane Osmanlije ne žele čekati s dankom. Osmansko Carstvo, čiji je Dubrovnik bio haračar, zatražilo je od Republike dodatnih 300 vreća zlatnika na harač uz objašnjenje da blago dubrovačkih građana koji su poginuli u potresu, a nisu ostavili nasljednika, pripada sultanu. Zadatak da dostavi harač na Portu, ali bez dodatnih zlatnika, pripao je Palmotiću Dionoriću i njegovom sugrađaninu Nikolici Buniću. Njihov je glavni zadatak izraziti odanost Osmalnijama i zamoliti za financijske olakšice u teškim okolnostima koje su snašle Republiku. Putovanje dubrovačkih poklisara do sultana opisano je u epu čija je glavna tema borba protiv dviju susjednih država i njihovih ambicija te materijalnih apetita. Dane su i predodžbe o turskom prostoru kao prostoru Drugog zanimljive za proučavanje.

U radu će se najprije ukratko prikazati političko i financijsko stanje u Osmanskom Carstvu kakvo su zatekli dubrovački poklisari. Zatim će biti riječi o odnosu Dubrovačke Republike s Osmanskim Carstvom u vrijeme Kandijskoga rata. Poglavlja koja slijede bit će posvećena samom epu *Dubrovnik ponovljen* i njegovu mjestu u kontekstu onovremene dubrovačke barokne epike kao i pitanju žanra samoga djela. Nekoliko odlomaka bit će posvećeno opisu poklisarskih zadataka i dužnosti, a na kraju rada razradit će se predodžbe i reprezentacija osmanskog prostora iz perspektive dubrovačkog poklisara Jakete Palmotića Dionorića. U posljednjem se poglavlju nudi osvrt na Saidov pojam orijentalizma i njegovo očitovanje u epu *Dubrovnik ponovljen*.

1. Stanje u Osmanskom Carstvu u 17. stoljeću

Radi boljeg razumijevanja konteksta u kojem je napisan *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića, potrebno je ukratko objasniti stanje u Osmanskom Carstvu u 17. stoljeću, odnosno u vrijeme posjeta dubrovačkih poklisara. Nećemo se ovdje baviti stanjem odnosa Osmanskog Carstva s drugim državama, već je cilj dati kratki uvid u političko, kulturno i financijsko stanje unutar države, tj. u njezinu centru.

U starijoj je literaturi stanje u Osmanskom Carstvu u 17. stoljeću odreda određeno kao nestabilno i to je stoljeće nazvano stoljećem propadanja Carstva. Iako je ovakva teza često prenaplašena, nije daleko od istine. Osmansko Carstvo bilo je daleko od ugleda i teritorijalne širine koju je imalo u doba vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog (Sulejmana II. Zakonodavca, tur. *Kanuni*). Autoritet osmanske države sve je više nestajao. U prvoj polovici 17. stoljeća osmanska država ne poznaje nijednu veliku ličnost sultana. Može se slobodno reći da su glavnu riječ u vođenju države vodili veliki veziri.¹ Dok je Osmansko Carstvo u prvoj polovici 17. stoljeća još uvijek uspijevalo sačuvati prema ostalim zemljama ugled i poziciju velesile, unutrašnja kriza se polako produbljivala. Sama ustanova sultanata sve je više gubila na značenju. Karakteristično je bilo to što su na prijestolje nekada vrlo moćnih careva dospijevala i nezrela djeca. Na primjer, sultan Mehmet IV. (koji je bio na prijestolju u vrijeme poklisarskog pohoda koji je opisan u epu Jakete Palmotića Dionorića) došao je na prijestolje kao sedmogodišnje dijete.

Početak stoljeća i funkcija velikog vezira gubila je na važnosti sa sve većim utjecajem harema na političke odluke, a to se razdoblje u povijesti Osmanskog Carstva naziva razdobljem „vladavine žena“. Propadanju organizacije svakako pridonose i jačanja utjecaja konzervativnih snaga unutar uleme te brojne pobune u provincijama Carstva (Matuz 1992: 108-109). Dakako, ono što je „dolilo ulje na vatru“ bio je i način vladavine novoimenovanih sultana: „Sveopće je rasulo državne sile pojačano pratio politički teror. Na mjesto nekadašnje uobičajene obazrivosti i pravednosti sada je stupila samovolja“ (isto: 110). Na najviše državne i vojne položaje redovno su postavljani nesposobni i korumpirani ljudi kao posljedica dvorskih (haremskih) spletki. Ogromni su

¹ Veliki vezir bio je, nakon sultana, najvažnija osoba u Carstvu, budući da je imao pravo i punomoć odlučivati o nekim pitanjima te je bio najbliža osoba sultanu. Veziri i veliki vezir dolazili su *devşirmom* (danak u krvi) u prijestolnicu, gdje su stjecali vrlo visoko obrazovanje. Najistaknutiji i najsposobniji među njima mogao je biti izabran za velikog vezira.

iznosi trošeni na luksuz dvorske elite i korupciju, umjesto na vojsku. Uvođeni su novi porezi te je kovan novac manje vrijednosti što je dovelo do strahovite inflacije. Kako bi premostili (ili barem ublažili) financijsku krizu, osmanski su državnici novac pokušali namaknuti svim sredstvima. Prisvajali su imovine pogubljenih visokih dostojanstvenika, povećavali su porez itd. (isto). Jedna od ideja za financijsko okorištavanje – prisvajanje imovine Dubrovčana poginulih u potresu 1667. koji nisu ostavili nasljednika – bit će najvažniji motiv oko kojeg je Jaketa Palmotić Dionorić ispleo najnapetije stihove svojega epa.

Zašto unatoč svim nabrojanim problemima kažemo da je stanje propadanja Carstva u literaturi prenaplašeno? Zapitajmo se onda kako to da je u to vrijeme sultan Mehmed IV. vladao čak 39 godina (1648–1687). Nakon uviđanja da je Carstvo krenulo u lošem smjeru, osmanski je državni vrh napokon shvatio da treba na položaj velikog vezira postaviti obrazovanog, sposobnog i energičnog čovjeka. U vrijeme gospodarske i političke dekadencije Carstva, baš kad se činilo da nema nikakve nade te da je Carstvo na rubu propasti, godine 1656. na poziciju velikog vezira izabran je Mehmed-paša Ćuprilić (tur. *Köprülü*) kao sposoban i nekorumpiran političar. On je tu funkciju obnašao do smrti 1661. i za to je vrijeme uspio postići uspjehe u unutarnjoj i vanjskoj politici. Nakon smrti Mehmed-paše Ćuprilića, na njegovo je mjesto imenovan njegov sin, dobro upućen u državničke poslove i nimalo manje sposoban od oca, Fazil Ahmet Ćuprilić. Njegovo petnaestogodišnje vođenje poslova u državi bilo je odlikovano sasvim stabilnim unutrašnjim stanjem. Nakon smrti Fazila Ahmeta Ćuprilića na položaj velikog vezira dolazi Kara Mustafa-paša, koji je u mladim godinama neposredno služio sultanu i tako zadobio njegovo povjerenje (Glavina 2012: 154-155).

Sredinom 17. stoljeća dvorske spletke, kaos i bezakonje dosegli su vrhunac. Jedino svjetlo na političkoj sceni bio je veliki vezir Kara Mustafa-paša koji je uspio održati vanjskopolitički *status quo* s Venecijom. Kara Mustafa-paša je uslijed dvorskih spletki zbačen s pozicije, a njegovi nasljednici bili su samo lutke upravljane sultanovim učiteljima i sultanijama. Upravo su oni bili ti koji su nagovorili sultana na osvajanje Krete kao izvora sredstava za tad već siromašnu državnu blagajnu. Tako se može reći da su dvorske spletke, a ne politički promišljene strategije, bile povodom Kandijskome ratu (isto: 145-146). Rat s Venecijom, o kojem će biti više riječi u odlomcima koji slijede, možda je tako bio samo pokušaj da se riješi unutarnjopolitička kriza. Politički upitnom

procjenom smatralo se da će Kreta osigurati dodatna sredstva kojima će se popuniti državna blagajna.

Još jednu ideju kako napuniti državnu blagajnu dobio je Kara Mustafa-paša koji je tako bio „glavni krivac“ za potraživanje dodatnog harača od Dubrovnika nakon Velikog potresa 1667. On je na tu odluku utjecao dok je još bio kajmakam² velikog vezira Fazila Ahmeta Ćuprilića te je imao mogućnost provesti svoj naum jer je veliki vezir bio na bojišnici na Kreti. Kara Mustafa je bio na glasu kao okrutan i tiranski čovjek (Matuz 1992: 113-114). Također, bio je poznat po iznuđivanju novca te je upravo njegovim nastojanjima Porta 1667. godine uopće postavila pitanje dubrovačke imovine bez nasljednika. Tako su Osmanlije zatražili dodatni danak smatrajući da imovina pripada onome kome se plaća godišnji tribut, odnosno da imovina bez nasljednika pripada Osmanskome Carstvu, točnije sultanu (Lupis 2010: 50).

Izgleda da je Carstvo, unatoč unutarnjim usponima i padovima, uspjelo održati kakvu-takvu stabilnost zahvaljujući upravo ambicioznim, energičnim, obrazovanim i sposobnim velikim vezirima. Dakle, Carstvo je iznutra bilo dosta poljuljano, no zahvaljujući uspješnim velikim vezirima stanje unutarnje politike još je neko vrijeme bilo pod kontrolom. Takve su okolnosti dubrovački poklisari zatekli u Carstvu kad su došli predati (nepotpuni) harač. I u 18. su stoljeću na vlasti bili neki sultani koji su imali volje za reformama, promjenom i uspostavom jakog Carstva, no oni sami nisu mogli zaustaviti neupitno propadanje države zbog brojnih i raznovrsnih problema.

2. Narav odnosa između Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva

Dubrovnik je postao osmanski tributar plativši prvu ratu harača tek 1458. godine nakon što je sultan još 1452. poslao zahtjev da se na dvor pošalju dubrovački poslanici s ciljem

² Kajmakam je bio službenik koji predstavlja „glavu“ Carstva kad je sultan na vojnom pohodu pri čemu ga je uvijek slijedio i veliki vezir. Kajmakam je zapravo bio zamjenik velikoga vezira, dakle treća osoba po važnosti u Carstvu. Danas titulu kajmakama u Republici Turskoj nosi vladin predstavnik u nekoj „ilči“ (tur. *ilçe*), upravno-teritorijalnoj jedinici sličnoj pojmu „čtvrť“ u hrvatskom, dakle jedinici manjoj od grada, dijelu grada.

dogovaranja harača. Dubrovnik je godinama odugovlačio i taktizirao.³ Međutim, Porta je pooštrila svoj stav nakon smrti despota Lazara Brankovića i zatražila plaćanje harača kao iskaz vjernosti te radi provjere sudjeluje li Dubrovnik u pripremi kakve protuosmanske akcije.⁴ Valja napomenuti da ni Dubrovnik nije bio Porti jednostavan politički zalogaj jer bi pokoravanje katoličke Dubrovačke Republike moglo izazvati ozbiljne posljedice (Glavina 2012: 30). Dubrovnik je više od stoljeća i pol vodio samostalnu politiku, čak ponekad izbjegavajući zahtjeve ugarske krune, pogotovo kad se radilo o nekim protuosmanskim projektima. Kad je kralj Ferdinand Habsburški tražio godišnji ugarski tribut, Dubrovnik ga nije zanijekao, ali ga ipak nije platio uz ispriku zbog straha od osmanskih sankcija (isto: 54).

Dubrovčani su, dakle, 1458. stupili u tributarni odnos s Osmanlijama. Taj je odnos trajao sve do ukinuća Republike, a u njemu je svaka strana imala svoj interes i korist. Turski je sultan obećao Dubrovčanima zaštitu i da ih neće napadati te su im osigurane trgovačke privilegije u zemljama Carstva, dok je dubrovačka vlada obećala vjernost i harač od 12.500 dukata godišnje. Dubrovačka je Republika iz ovog tributarnog odnosa s Turcima izvukla velike ekonomske koristi zadržavši pri tome svoju državnu nezavisnost. Turci se nisu miješali u unutrašnje i vanjske poslove, ali je Dubrovačka Republika radi svog samoodržanja i očuvanja svoje slobode i samostalnosti morala postati turski tributar.⁵ Položaj i politika Dubrovačke Republike u 17. stoljeću mogu se sintetizirati rečenicom Ilije Mitića:

Vodeći vještu politiku između Ugarsko-hrvatske države, Porte, Španjolske, Venecije, Rimske kurije i Francuske, zemljama suprotnih interesa, a ponekad i međusobno zaraćenih, dubrovačka se država veoma često nalazila u ulozi izvjestitelja Zapada o političkim događajima u Turskoj, a s druge je strane kao turski „vjerni haračar“ slala obavještenja

³ Takvo ponašanje Dubrovačke Republike nije, naravno, prošlo bez sankcija. Sultan je zapovjedio Isa-begu Ishakoviću da napadne Dubrovnik o čemu je ovaj o tome upozorio Dubrovčane i savjetovao im da žurno pošalju izaslanstvo i prihvate harač.

⁴ Unatoč ekonomskim prilikama, harač je isprva zatražen iz političkih, a ne ekonomskih razloga. (Glavina 2012: 29). Razlozi za postupno povećanje harača leže, možda, u namjeri da se Dubrovnik primora na sporazumnu predaju. Vjerojatna je teza prema kojoj su rashodi osmanske države bili preveliki te su takva povećanja kasnije tražena i iz ekonomskih razloga (Glavina 2012: 32, 33-34).

⁵ Dubrovčani su, dokle god su plaćali godišnji harač, računali na zaštitu Porte. Harač je pritom imao samo simboličku ulogu koja je podrazumijevala da Dubrovačka Republika ravna svoju unutarnju i vanjsku politiku s politikom osmanske države. Početni dubrovački harač nije predstavljao osobito veliki iznos novca ako se u obzir uzmu harači ostalih Portinih tributarnih zemalja (isto: 2012: 167).

Porti o političkim zbivanjima i namjerama na Zapadu, pa je taj neutralni položaj Dubrovnika pridonio da su dubrovačku nezavisnost i teritorijalnu nepovredivost podržavale uglavnom sve europske zemlje (2004: 102-103).

Osmanskom je Carstvu ovakva situacija odgovarala iz dvaju razloga. Prvo, Dubrovačka Republika služila mu je kao posrednik između Istoka i Zapada u političkom i diplomatskom smislu i, drugo, igrala je važnu ulogu u međunarodnoj trgovini jer je dubrovačka luka bila centar razmjene robe sa zemljama Zapada. Zbog toga Osmansko Carstvo Dubrovniku stoljećima uspješne suradnje nije zadavalo probleme te mu je obećalo zaštitu (Köşe 2016: 76-77). Unatoč često naglašavanom neprijateljskom stavu „europskog“ Dubrovnika prema Turcima, Dubrovačkoj je vlasti postalo jasno da im Osmanlije postaju susjedi na duže vrijeme te da je racionalnije s njima surađivati, nego im se zamjeriti. Tako je sklopljen dogovor Dubrovčana s osmanskim sultanom Mehmedom Osvajačem kojim je određen iznos godišnjeg harača. Istodobno je Dubrovčanima obećana povlaštena porezna stopa od 2% na trgovinsku carinu u Istanbulu umjesto 5% koliko su plaćali tamošnji domaći trgovci što je bilo manje od poreza u Bursi i Edirnama koji su bili prijestolni gradovi⁶ i gdje je porez iznosio 3% (isto: 77-78).

Dubrovnik je kao grad-država odnose s Osmanskim Carstvom koristio na mnogo načina. Bilateralni odnosi imali su političku, diplomatsku i trgovinsku dimenziju. Dubrovačka je Republika Osmanlijama bila prozor u Europu s uspostavljenim i zastupljenim kolonijama u određenim dijelovima Carstva. Na Galati se formirala dubrovačka zajednica koja je koristila prilike koje su joj se pružale u svjetskoj trgovinskoj prijestolnici. Uz to što je ta zajednica imala i važnu ulogu u bilateralnim odnosima između Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva, vješto je koristila puteve informacija, špijunaže i trgovine (isto: 90-91).

⁶ Bursa je bila osmanskom prijestolnicom od 1326. do 1365. godine. U Bursi se nalazi turbe osnivača Osmanskoga Carstva – Osmana I. (1299 – 1326) i njegova sina Orhana I. (1326 – 1362) koji ju je godine 1365. osvojio. Grad Edirne bio je prijestolnica sultana od 1365. do 1453. godine. Najpoznatiji je po džamiji Selimiji – remek-djelu turskog arhitekta Sinana.

2.1. Odnos Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva u Kandijskom ratu

Kandijski rat, koji se još naziva i Kretskim ratom, trajao je od 1645. do 1669.⁷ Vođen je oko otoka Krete između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Taj je rat samo jedan u nizu oružanih sukoba između ovih dviju sila od početka Ciparskog rata 1570. do mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.⁸ Imao je veliki utjecaj na Dalmaciju zbog istodobne borbe obaju imperija za posjed Dalmacije. Iako se kroz stariju literaturu provlači teza da je u 17. stoljeću moć obiju država bila na zalasku, Kandijski rat od 24 godine svjedoči da to i nije posve točno. Sličnu tezu potvrđuje i Mustafa Imamović koji navodi: „Dugotrajnost rata pokazuje da su obje sile, bez obzira na sve znake opadanja, raspolagale sa još značajnim ljudskim resursima i bogatstvima. Venecija je bila u stanju ne samo da održi svoj položaj na Kritu, nego i da ugrožava i napada osmanske obale na Jadranu.“ (1998: 265). Dubrovnik je u Kandijskom ratu bio neutralan, ali je njegovo područje bilo opkoljeno teritorijima dviju zaraćenih država. Zbog brojnih je navala hajduka i pljačkaških četa s obiju strana uvelike stradala i Dubrovačka Republika. Dubrovnik je za vrijeme rata imao i brojne financijske koristi kao glavna luka koja je preuzela najveći dio trgovine između Bosne i talijanskih gradova.

Obje su strane žestoko zagrizle za Kretu. Turci su se svim silama trudili zauzeti ju. Veliki vezir Ahmed Čuprilić izjavio je: „Želimo Kretu, pa makar morali ratovati sto godina.“ Mlečani su odgovorili: „Branit ćemo Kretu do posljednjeg daha.“ (Prema: Diehl 2006: 163). Kandijski se rat pretvorio u dugotrajnu opsadu grada i utvrde Kandije u vrijeme sultana Mehmeda IV. (Glavina 2012: 154). Veliki potres došao je u najnezgodnije vrijeme za Dubrovačku Republiku kada se, u vrijeme ekonomske i političke nestabilnosti, nalazila na granici dviju zaraćenih država. Porušeni je grad strahovao da će ga jedna sila, bilo Mletačka Republika, bilo Osmansko Carstvo, sada svakako pokušati zauzeti. Ono što je Dubrovačkoj Republici tako dugo jamčilo sigurnost i očuvalo njezino postojanje, svakako je strah od reakcije suprotne strane ako ga jedna od njih zauzme. Nakon potresa na Porti su počele kolati priče da se u Dubrovniku nalazi velika količina blaga bez vlasnika i nasljednika koje samo treba doći i pokupiti. Ipak, svaki je takav potez trebalo

⁷ Otok Krete nalazi se u istočnome dijelu Sredozemnog mora te je najveći i najznačajniji grčki otok. Naziva se još i Kandija prema tal. *Candia* jer je od 1210. do 1669. godine bio pod vlašću Mletačke Republike kada je predstavljao važnu točku trgovanja s Bliskim istokom.

⁸ Više o oružanim sukobima između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva kroz 16. i 17. stoljeće vidi: Farkaš 2015.

dva puta promisliti kako se ne bi izazvala eskalacija odnosa s Venecijom. Osmanlije su, na temelju tumačenja islamskog prava, od Dubrovčana zatražili dodatni harač s blagom poginulih u potresu. Dubrovčani su kao odgovor iznijeli prijetnju da će napustiti Republiku i prepustiti je Mlečanima. Porta je zbog toga bila zabrinuta jer bi to značilo izostanak godišnjih poklona koje dobiva od Dubrovnika kao i gubitak strateški vrlo važne trgovačke luke. S druge pak strane, Venecija je u nekoliko navrata nudila Dubrovčanima prebacivanje prometa na dubrovačku luku ako priznaju njezin suverenitet. Dubrovčani su se u takvim situacijama ipak priklonili Porti te su čak tražili njezinu zaštitu. Bilo im je u interesu osigurati nastavak uživanja prava na monopol prodaje soli na Neretvi što im je bilo od presudne važnosti za ekonomsku obnovu Grada nakon potresa. Nakon što je veliki vezir izdao sve dokumente koje su tražili dubrovački poklisari, završilo je razdoblje Kandijskoga rata za Dubrovnik (isto: 163-165).

Poslije velikog potresa 1667. pritisnule su Dubrovnik Mletačka Republika s jedne i Osmansko Carstvo s druge strane. Položaj Dubrovnika nakon tog katastrofalnog događaja 1667. bio je iznimno težak. Osim složenih političkih prilika s dviju susjednih strana, na položaj Republike utjecao je Kara Mustafa koji je obnašao dužnost kajmakama od 1648. do 1687. godine (Lupis 2010: 50). Zahvaljujući brzoj i vještoj akciji na diplomatskom polju Dubrovnik je sačuvala svoju samostalnost. U tome je veliku ulogu u diplomatskoj misiji na Porti odigrao Jaketa Palmotić Dionorić o čemu piše u epu koji je predmetom ovoga rada.

3. Dubrovačka diplomacija; poklisari harača

Dubrovački harač sultanu nosili su tzv. poklisari harača. Putovali su u pratnji slugu, kapelana, liječnika, brijajača i dragomana. Tijekom putovanja stalno su ih pratili osmanski vojnici koji su im osiguravali sigurnost putem kroz koji su išli. Poklisari se nisu usuđivali krenuti na put bez jamstva za pratnju, koju im je pružao poseban ferman naslovljen na sve visoke vlasti i vojne službenike od Dubrovnika do Istanbula (Miović 2005: 33). Sultan je poklisarima fermanom jamčio maksimalnu sigurnost. U jednom fermanu koji sultan upućuje svojim suradnicima u ostalim dijelovima Carstva navodi: „Nađu li se s haračem na području jurisdikcije bilo kojega od vas, nećete se, suprotno zakonu, miješati i ugrožavati ni njih ni ljude u njihovoj pratnji ni njihove stvari ni robu. Učinit ćete da sigurno putuju od jednoga do drugoga od vas.“ (isto). Putovanje dubrovačkih karavana

trajalo je u prosjeku oko dva mjeseca te je praćeno osmanskom vojnom pratnjom. Karavana se formirala po odlasku i povratku dubrovačkih poklisara, a sastojala se od konja i tegleće stoke službenog izaslanstva i sigurnosne pratnje te tegleće stoke trgovaca i drugih putnika koji su putovali u širem sigurnosnom okviru izaslanstva (Glavina 2012: 191).

Primamljivost poslaničke dužnosti uvelike je ovisila o odredištu. Kad je bila riječ o posjetu papi ili ugarskom kralju, bilo je mnogo lakše naći kandidate. Suprotno tome, mnoga se vlastela nisu dala nagovoriti na sudjelovanje u prvim poslanstvima u Tursku ni s kakvim plaćama, čak su oni sami plaćali koliko god je trebalo samo da bi se riješili te mučne zadaće. Zbog slabog odaziva vlada je pribjegavala prinudi. Mnogi su odbijali poslaničku službu jer je iziskivala velike osobne izdatke. Ako bi im se putem dogodila pljačka,⁹ nisu dobivali nadoknadu jer je to smatrano njihovom osobnom nesrećom (Janeković Romer 1999: 141-142). Bogdan Krizman navodi da je u svojem istraživanju zapisnika Senata iz 17. i 18. stoljeća često naišao na slučajeve da su se vlastela, svjesna neugodnih diplomatskih misija i zadataka, itekako izvlačila i bježala upotrebljavajući najrazličitije izgovore kao što su starost, nemoć, bolest, poslovi, obitelj i slično (1951: 31).

Postojala je praksa da se na Portu šalju dvojica poklisara – jedan mlađi i jedan stariji. Stariji, koji posjeduje veliko iskustvo osobito što se tiče turske sredine, pregovara s turskim vlastima, a mlađi, koji je bio početnik u diplomatskim poslovima, od njega uči diplomatsko-poslanički posao. Poklisari prvo odlaze u kršćansku četvrt Istanbula gdje su običavali odsjedati.¹⁰ Zatim posjećuju velikog vezira, potom ostale velikodostojnike na Porti, paše, kajmakama i druge. U međuvremenu veliki vezir kod sultana dogovara posjet

⁹ Zna se i da su hajduci bili sredstvo pograničnog rata niskog intenziteta. Unosili su strah i kaos na područje djelovanja, uništavali redovite gospodarske odnose, sprečavali kretanje roba i kapitala te time ugrožavali ekonomiju regije (Glavina 2012: 157). Za vrijeme Kandijškoga rata mletački hajduci počeli su koristiti otimanje ljudi i preprodavanje u roblje kao glavni izvor zarade (isto: 160). Jasno je, dakle, da poklisarska svita nije mogla putovati nimalo bezbrižno i bez pratnje.

¹⁰ Riječ je o četvrti Galata koja se nalazi nasuprot staromu Stambolu te je izvorno naseljena strancima katoličke vjeroispovijesti europskoga podrijetla, tzv. Levantincima. Dubrovčani su stvorili zajednicu na Galati – raju za civilne i službene predstavnike drugih europskih država. O dubrovačkim trgovcima u Istanbulu saznajemo iz dokumenata osmanskih arhiva još iz 16. stoljeća (Köşe 2012: 81). U Istanbulu se i danas hrvatsko veleposlanstvo nalazi na Galati.

strane svite te za nekoliko dana dolazi do svečane audijencije u sultanovu dvoru i do predaje harača. Tom prilikom stariji poklisar pred sultanom izvodi govor koji mu prevodi jedan od dragomana.¹¹ Nakon govora sultan ne odgovara ništa te samo pokretom ruke otpušta poklisare (isto: 97).¹²

Nije potrebno napominjati da poslaničku službu nije mogao obavljati bilo tko. Ona je bez sumnje zahtijevala predanost i pribranost jer je o govorničkom umijeću i umješnosti diplomata ovisio ishod važnih političkih pregovora što nije bila uvijek ugodna zadaća. Diplomatskim se misijama uvijek pridavala velika protokolarna čast kako u ispraćaju tako i u protokolu primanja stranih veleposlanika. Na temelju odnosa prema stranim diplomatima iskazivala se politička snaga, pa su često služili kao politički plijen zbog čega su bili izloženi pritiscima i opasnosti od zarobljavanja. Ovo posebno vrijedi za poslanike na Portu koji su imali delikatni zadatak pregovaranja o haraču (Janeković Römer 1999: 136). Diplomati su uvijek imali izričitu obvezu podnijeti svaku žrtvu za dobrobit domovine. To često nije bilo lako što saznajemo iz brojnih sačuvanih pisama u kojima diplomati pitaju vladu smiju li se vratiti. Oni koji su se vratili samovoljno bez odobrenja vlade, plaćali su visoke kazne – gubitak časti i službe, pa čak i progonstvo (isto: 137). Prekršitelji vladinih naloga bili su kažnjavani bez mogućnosti pomilovanja da bi svi Dubrovčani ubuduće znali što ih očekuje ukoliko postupe isto (isto: 140). Senat je u vršenju nadzora nad diplomatima bio vrlo strog i dosljedan (Krizman 1951: 161). O ophođenju u diplomatskoj misiji piše Zdenka Janeković Römer:

U poslanstvu su se vlastela morala vladati po točno propisanom ceremonijalu. Bilo je izuzetno važno poštovati običaje i formu jer je o tome mogao ovisiti ishod misije. (...) Katkad je vlada izravno savjetovala lasku ili prikrivene provokacije koje bi izazvale željenu reakciju. U uputama poslanicima često se spominje da, prije nego prijeđu na stvar, moraju sugovornika pridobiti biranim i kićenim riječima (1999: 138).

Za susrete s papom, ugarskim kraljem, bosanskim i srpskim vojvodama bio je uspostavljen zajednički ceremonijal i znalo se točno što im i kako treba govoriti. Međutim, prve misije dubrovačke diplomacije osmanskom sultanu bile su osobito teške upravo zbog nedostatka takvog iskustva (isto: 141). Ipak, diplomati su od Senata dobivali

¹¹ Dragomane je, kao i poklisare, birao Senat neposredno nakon izbora poklisara. U 17. stoljeću to su najčešće bili dubrovački trgovci koji su znali osmanski turski jezik. U pratnji su također bila i dva dragomana, jedan stariji i iskusniji i drugi koji se uči poslu (Köşe 2012: 86).

¹² Više o ceremoniji prijema na Porti vidi: Krizman 1951: 94-97.

prilično detaljne upute što se od njih i njihove misije očekuje te kako bi se trebali ponijeti u slučaju nepredviđenih situacija. Ti su propisi sadržavali opće odredbe ali i dodatne upute o izvanrednim poslovima, npr. kako postupiti u slučaju bolesti ili smrti jednog od poklisara, zatim detaljne naputke o poklonima za sultanije i ostale dvorjane te obvezu javljanja važnih novih informacija (Krizman 1951: 42-45).

3.1. Diplomatska služba Jakete Palmotića Dionorića

Palmotić Dionorić potječe iz dubrovačke plemićke obitelji koja je bila politički vrlo aktivna. On kao i njegov otac obavljali su dužnost kneza Dubrovačke Republike. Neke od ostalih dužnosti koje su obavljali bile su: članovi Maloga vijeća, providnici Grada, suci, članovi Vijeća umoljenih, odvjetnici, komornici općine itd. (Lupis 2014: 43-46). Među brojnim odgovornim državnim službama koje je Jaketa Palmotić Dionorić obnašao bila je i diplomatska aktivnost u Carigradu. Zanimljivo je primijetiti da Jaketin otac nikad nije obnašao dužnost poklisara harača, dok je Jaketi taj delikatni zadatak bio povjeren čak tri puta (isto: 46).

Odlazak poklisara s haračem značio je rastanak s domovinom i početak puta punog opasnosti i nepredvidivosti koje su poklisare i njihovu pratnju čekale na tom dugom putovanju.¹³ Za poklisare harača postojala je posebna ceremonija ispraćaja u misiju. Na dan određen za ispraćaj poklisara zvonilo bi zvono Malog vijeća te bi se ono u dvoru sastalo radi ispraćaja poklisara.¹⁴ Palmotić je ispraćaju u epu *Dubrovnik ponovljen* posvetio veliki dio osmog pjevanja. Zna se, međutim, da dubrovačke poklisare s haračem

¹³ U epu *Dubrovnik ponovljen* ovakva je atmosfera primjetna u opisu Kunovice kao izuzetno opasnog dijela puta jer je šuma gusta i puna opasnih životinja i razbojnika (IX. pjevanje). Nije poznato je li Palmotićeva putopisna zgoda s razbojnicima na planini Kunovici u cijelosti plod njegove mašte ili je stvarni događaj s putovanja. To što je dubrovačka poklisarska svita bila osigurana brojnim pratiteljima svjedoči o tome da su na šumovitim dijelovima puta prijetile brojne nepredvidljivosti i opasnosti. O tome svjedoči i poznati putopis osmanskog putopisca Evlije Čelebija. Čelebi je svoja brojna putovanja detaljno opisao u deset opsežnih svezaka u djelu pod nazivom *Seyahatname* (osm. „putopis“). U znanstvenim se krugovima itekako diskutira o autentičnosti nekih epizoda koje je Čelebi opisao. Nama je, u kontekstu brojnosti poklisarske pratnje radi sigurnosti, posebno zanimljiv dio *Seyahatname* koji opisuje prolaz putopisca sa svojim suputnicima kroz vrlo sličan put kojim su putovali i dubrovački poklisari. U tom se dijelu opisuje strašna borba s razbojnicima (8. svezak, 2. dio).

¹⁴ Detaljnije o ceremoniji ispraćaja poklisara na misiju vidi: Krizman: 89-93.

nikad nitko nije napao, iako je opasnost od razbojnika maje-više stalno prijetila (Miović 2003: 41). Uz harač, turskim su velikodostojnicima često uručivani i skupocjeni darovi. Ne bez razloga, navodi Miović: „Opće je prihvaćena činjenica da se s Osmanlijama nije moglo pregovarati bez darova i mita. Mito je određivalo njihove postupke od vrha do dna hijerarhije i utjecalo na nju samu jer se mitom mogao kupiti svaki položaj.“ (isto: 64).

Kad je 6. travnja 1667. Dubrovnik pogodila strašna tragedija, Palmotić Dionorić nalazio se u Foči po službenoj dužnosti, a vijest o potresu dobio je u Novom Pazaru. U Velikom potresu stradala mu je žena i četvero djece. Očito je riječ o osobi iznimno snažna karaktera koja je nakon smrti svojih najmilijih skupila snagu i posvetila ostatak života napaćenoj domovini. Arhivska proučavanja Palmotićeve diplomatske djelatnosti potvrđuju da je bio zaista neobično nadaren i sposoban diplomat. Dubrovački biografi hvale ga kao čovjeka koji je svoju veliku naobrazbu, postojan karakter i sposobnost uočavanja detalja vješto usklađivao s pojedinim stvarnim potrebama svojih misija (Bogišić 1967: 149).

Palmotić Dionorić je 16. travnja 1667. dopisom obaviješten o poslanju u zasigurno jednu od najdramatičnijih diplomatskih borbi za slobodu Dubrovnika koje su se vodile u povijesti hrvatske diplomacije (Lupis 2010: 48-49). Njegova je zadaća bila tim delikatnija što je na Porti vladalo neraspoloženje prema Republici. Glavni su zadaci bili izboriti da se odustane od traženja 300 vreća blaga za dubrovačka imanja poginulih i imanja bez nasljednika, da se pobije odštetni zahtjev dvojice sarajevskih Turaka, da se odustane od otvaranja pristaništa na Neretvi te da se oslobode u prijetnji zatočeni dubrovački diplomati (isto: 51).

Prilikom najvažnijeg diplomatskog poslanja, opisanog u epu *Dubrovnik ponovljen*, Palmotić Dionorić je zajedno s Nikolicom Bunićem boraveći u Turskoj do kraja 1668. godine uspješno izborio odgodu zatraženog harača i tako poštedio Dubrovnik plaćanja jako visokog iznosa u vrijeme kad se grad borio s katastrofalnim posljedicama potresa. Lucidnim, emotivnim i vještim govorom uvjerio je sultana Mehmeda u potrebu održanja diplomatskih odnosa mira i nenapadanja koji su bili od iznimne važnosti za očuvanje dubrovačke slobode u tim izazovnim vremenima (Mihanović-Salopek 2010b: 65-66).

4. *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića

Ep *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića barokni je ep napisan po uzoru na Gundulićeva *Osmana*, pa tako i Tassov *Oslobođeni Jeruzalem*.¹⁵ Barokni se elementi očituju u tipičnim opisima kao što su: ljubavni rastanak poklisara Jakimira i Jeline, opis svečane procesije, prizor sa zarobljenim djevojkama kraj izvora, opis ceremonije svadbene svečanosti i plesa, opis lova kao i opis izgleda vojske u blizini Sarajeva. Ep se sastoji od 15.644 osmeračka stiha. Žanrovski je sličan Kanavelićevu *Svetom Ivanu*, Gundulićevu *Osmanu* te *Obsidi sigeckoj* Nikole Zrinskog. Navedena djela povezuje podjednaka duljina, povijesna tematika, nelinearna kompozicija, isprepletenost različitih tematskih svjetova te kršćanski ideološki okvir (Dukić 2002: 153). Potres koji se dogodio 1667. godine gotovo je do temelja uništio grad i ugrozio politički suverenitet Republike. Sam potres i nije glavna tema epa, već su to upravo događaji koji su uslijedili te planirane akcije s ciljem očuvanja suvereniteta i političke samostalnosti Dubrovačke Republike oko čega Palmotić Dionorić strukturira politički sukob u epu.¹⁶

Tema epa su događaji u Dubrovniku nakon velikog potresa 6. travnja 1667. U prvi mah nakon potresa u državi je zavladao bezvlade jer su mnogi stanovnici pobjegli. Oni koji su ostali, iskoristili su priliku za krađu gradskih dobara i osobnu korist. Najgore je ipak bilo to što je turski car tražio da mu pripadne imovina onih Dubrovčana koji su u potresu poginuli, a nisu iza sebe ostavili nijednog nasljednika kojem bi njihova imovina pripala. Kako bi spasila Republiku od tog potraživanja, ali i održala mir i sigurnost, privremena dubrovačka vlada odasla bosanskom Ali-paši poslanika Marina Nikolu Gučetića. Isto tako, na Portu su s informacijama o razornom potresu poslani poslanici harača Martolica Zamanja i Matej Menčetić. Bilo je vrlo važno i što prije o svemu informirati vrhovnog providura Dalmacije Cornara te zatražiti pomoć (Foretić 1980: 134-135). Jedna od najvažnijih akcija svakako je bilo poslanje Palmotića Dionorića zajedno s Nikolicom Bunićem (također pjesnikom) na Portu. Putovanje te Palmotićeve i Bunićeve diplomatska misija detaljno su opisani, a autor o sebi govori u 3. licu nazivajući se Jakimirom. Opisano

¹⁵ Ipak, po nekim je karakteristikama *Dubrovnik ponovljen* udaljen od klasične poetike baroknog epa te ne slijedi dosljedno ni Gundulića ni Tassa. Palmotić je bio najudaljeniji od tasovske poetike jer je opisao suvremene događaje i jer je bez ikakvih preplitanja različitih vremena pjevao samo o suvremenim zbivanjima. Učvrstio je vremensku realnost kao osovinu sadržaja. Više vidi: Bojović 1991: 145-154.

¹⁶ Temu strašnog potresa 1667. opjevali su još Nikolica Bunić, Baro Bettera i Petar Kanavelić.

je putovanje kroz europske dijelove Carstva sve do sultana i dolaska poklisara na dvor u sam centar Carstva. Veliki dio epa posvećen je složenim diplomatskim pregovorima kojima su poslanici naposljetku uspjeli zadržati postojeće diplomatske odnose i othrvati se opasnosti osmanske navale na Dubrovnik.

Književno je djelo Palmotića Dionorića kroz proučavanja prolazilo od minorizacije do hiperbolizacije njegova značaja. Prvi je o Palmotiću Dionoriću pisao dominikanski kroničar Seraphinus Maria Cerve (Serafin Crijević) u djelu *Bibliotheca Ragusina*. U 18. stoljeću detalje iz Palmotićeve biografije donosi i rad Sebastijana Slade pod naslovom *Fasti Litterario-Ragusini (Dubrovačka književna kronika)*. Devetnaesto je stoljeće podacima o Jaketi Palmotiću Dionoriću obogatio Ivan Kaznačić koji je najviše hvalio *Dubrovnik ponovljen* (Mihanović-Salopek 2010b: 165-168). Filologija dvadesetog stoljeća vrlo je kritično prilazila djelu Palmotića Dionorića zaboravljajući pritom specifičnosti žanra njegova književna djela. Branko Vodnik spominje ga tek u jednoj rečenici (i to pod naslovom „Propadanje književnoga rada u Dubrovniku“) navodeći da je *Dubrovnik ponovljen* spjevan po uzoru na Gundulićeva *Osmana* pri čemu se vjerojatno misli na kompoziciju i obradu suvremene teme (Vodnik 1913: 302). Time je Palmotićevo radu nadjenulo neutemeljenu i nekritičnu generalizaciju i nezasluženu minorizaciju. S popriličnim je nerazumijevanjem prema Palmotićevo djelu pristupio Mihovil Kombol zamjerajući mu pisanje u stihu umjesto u prozi što je rezultiralo „nezanimljivom epopejom“ prilikom čijeg čitanja čitateljevo „zanimanje klone od jednoličnog romana neoživljena pripovijedanja“ (1961: 266). Čini se da je Kombol *Dubrovnikom ponovljenim* ostao posve razočaran jer navodi: „[...] Jaketin je spjev samo dokaz, da je u trijeznoj trgovačkoj sredini male republike bilo više rodoljublja i religioznosti negoli preduvjeta za izlete u čarobne krajeve slobodne mašte.“ (isto).

Najzuidljivije dijelove epa predstavljaju stihovi o složenim pregovaračkim zadacima dubrovačkih poklisara koji naposljetku uspijevaju zadržati dobar odnos s Osmanlijama i otkloniti potencijalnu opasnost osmanskog zauzimanja potresom oslabljene Dubrovačke Republike (Mihanović-Salopek 2010a: 67). Književnom historiografijom povlače se iskazi o Palmotićevoj nevjerojatoj nadarenosti za diplomaciju te izvanrednoj moći uvjeravanja. I sam je zasigurno bio svjestan svojih sposobnosti i cijenjenih vještina jer, da nije, možda svojim zgodama ne bi pridavao tako veliku važnost i odlučio ih zapisati i sačuvati u obliku epa. Rezultat je takvoga stila, kako kaže Pavličić: „...pomalo donkihotska atmosfera, gdje literarni junaci sami sebe vide kao literarne junake,

zamišljajući pri tome mnogo viši stil i višu razinu od one koja doista u djelu postoji“ (Pavličić 1995: 108-109).

Jedan od vrlo značajnih radova o *Dubrovniku ponovljenom* predstavlja predgovor djelu u izdanju 1974. u Münchenu koji je priredio njemački slavist Johannes Holthusen. Holthusen je Palmotićevo djelo pozitivno ocijenio te zaključio da je Palmotić Dionorić ostavio dokument o ljudskim odnosima, ljudskim neprilikama i ljudskoj spremnosti za životnu borbu, dokument koji se ne može podcjenjivati s obzirom na vrijednost koju ima (Holthusen 1974: 10).

Dunja Fališevac piše o tome da u ovom epu, kao i u drugim sedamnaestostoljetnim epovima, „povijesni svijet prikazan je kao politički svijet, u kojem djeluje čovjek kao političko biće, kao *homo politicus*, sa svim posljedicama koje takva svijest nosi“ (1991: 162). Svijest o čovjeku kao političkom biću određuje glavne osobine glavnih likova u Palmotićevoj epu *Dubrovnik ponovljen*. Palmotić je prilikom opisivanja putovanja progovorio o Osmanskom Carstvu i njegovim predstavnicima vlasti, pa i o samom sultanu. Palmotićeve stavove i opise također su prisutni i u pismima koja je slao vladi u Dubrovnik. Tim je pismima izvještavao o događajima te uspjesima i neuspjesima na Porti. Do samog sultana poklisari su došli u Eski Sagari¹⁷, a prije tog trenutka, tj. za vrijeme putovanja, Palmotić vjerno bilježi poklisarske zgode i opisuje mjesta kroz koja poklisarska karavana prolazi. Ti su dijelovi glavna tema odlomaka koji slijede.

4.1. Pisanje o Turcima u vrijeme napetih političko-diplomatskih odnosa

Mjesto koje *Dubrovnik ponovljen* zauzima u kontekstu dubrovačke barokne epike 17. stoljeća vrijedno je razmotriti. Činjenica je da su još u razdoblju renesanse djela s povijesnom temom u dubrovačkoj književnosti bila izuzetno rijetka. Jedan od razloga bio je taj što je odnos kršćana i muslimana bio tabuiziran s obzirom na to da je Dubrovačka Republika bila ovisna o Porti i njezinoj „dobroj volji“ (Fališevac 1997: 79).¹⁸ Prvo djelo s povijesnom i političkom tematikom u dubrovačkoj književnosti su Sasinovi *Razboji od*

¹⁷ Riječ je o gradu Stara Zagora koji se nalazi u današnjoj Bugarskoj. Šesti je najveći grad u Bugarskoj. Za vrijeme osmanske vlasti stanovništvo je bilo većinom tursko, a danas tamo živi oko 15.000 Turaka.

¹⁸ Više o dubrovačkoj renesansnoj epici i razlozima izostanka djela s povijesnom i političkom temom vidi: Fališevac 1997: 78-79.

Turaka. Nakon Sasina o osmanskoj je državi s političkog aspekta i odnosima s njom pisao tek Gundulić u *Osmanu*. Palmotićeve se ep izborom suvremenog povijesnog događaja od presudne važnosti za egzistenciju jednog državno-političkog entiteta (koji pripada slavenskom svijetu mnogostrukim vezama) oslanja na Gundulićeve ep; on je, dakle, za temu svojega epa izabrao suvremeni događaj od egzistencijalnog značenja za sam Dubrovnik (Fališevac 2007b: 230-231).¹⁹

Zanimljivo kritičko propitivanje Palmotićeve rada i žanra koji je odabrao za opis dubrovačke tragedije donosi Pavao Pavličić. On razlaže zašto je Palmotić Dionorić izabrao žanr epa kako bi opisao svoje putovanje i sudbinu nakon strašnog potresa 1667. godine. Postavlja pitanje što je to Palmotić Dionorić htio napisati jer djelo sadrži bitne odlike kronike, memoara i putopisa te je potrebno razmotriti zašto djelo nije oblikovao u prozi, već ga je spjevao osmeračkim katrenima. Neepski elementi ovoga djela imaju odlike kronike, putopisa i memoara te su toliko česti da Palmotićevo djelo ne možemo kategorizirati kao pravi ep. Elementi Palmotićeve epa izrazito su neepski. Osim što je okosnica radnje putovanje, nema pravih epskih junaka ni epskoga cilja kao ni epskih metoda u ostvarivanju toga cilja; osnovna je metoda tek diplomatska vještina (Pavličić 1995: 108). Ono što je epsko jest način na koji je radnja ispričana, pri čemu važnu ulogu imaju scena lova, scena u sultanovu snu, opisi krajolika te eshatološke epizode. Uvjerljiva je Pavličićeva teza da je Palmotić Dionorić događaje nakon potresa odlučio zapisati u obliku epa jer je to bio jedini način na koji je mogao ostaviti pisani dokument na hrvatskome (isto: 110). Ako pak piše na hrvatskome, mora pisati literarno te ako piše literarno, mora postići da njegovo djelo svojim obilježjima pripada poznatoj i prihvaćenoj vrsti i odgovara njezinim pravilima, prema čemu je ep bio jedini način da Palmotić Dionorić željene događaje zapiše (Pavličić 2007: 246). Književnost stvarana na hrvatskom predstavljala je oazu unutar koje se na prikriven način i pod izlikom pjesničke slobode moglo progovoriti o društveno-političkim odnosima s Osmanlijama koji na taj način političkim neprijateljima nisu bile izravno dostupne i nedvosmisleno prikazane. Kad piše o turskoj pohlepi i želji za osvajanjem Dubrovnika, Palmotić Dionorić uvodi

¹⁹ Nije samo suvremena tema ono što povezuje Palmotićeve i Gundulićeve ep; slične fabularne linije, govor poklisara, opis lova, uplitanje eshatoloških sila u radnju i ostalo također su bitne poveznice i dokaz nasljedovanja Gundulićeve epa. Usto, Gundulićev je *Osman* ovim i sličnim književnim obilježjima te temom slavensko-turskog sukoba utjecao i na druga epska djela 17. i 18. stoljeća o čemu više vidi: Fališevac 2007b: 229-243.

djelovanje eshatoloških sila i tako literariziranim dijelovima (opet po uzoru na Gundulića) izbjegava direktni sukob s turskom stranom. Kad je pak pisao općenito o Osmanlijama, ne samo o pojedinim likovima kroz koje su progovarale želje i namjere pakla, onda se suzdržavao od izravnih neprijateljskih karakteristika (Mihanović-Salopek 2010b: 71). Palmotić, po uzoru na *Osmana*, uvodi djelovanje paklenih sila kako bi skrenuo odgovornost s turskih likova i progovorio o njihovoj zlobi i pohlepi pod krinkom utjecaja više sile, kako piše Fališevac: „Uloga paklenih sila u baroknim epovima nedvojbeno je bila takva da je omogućivala transcendiranje ljudske sudbine, bijeg od odgovornosti i aktivnoga sudjelovanja u povijesnim procesima.“ (2007a: 65).

Ep je prvi puta objavljen tek 1878. kada ga je za tisak priredio i rastumačio Stjepko Skurla. Odgovor na pitanje zašto je ovo veliko i važno djelo do objave čekalo skoro dva stoljeća možda leži u samoj njegovoj temi. Imajući na umu da su pisci starije dubrovačke književnosti apstinirali od tema o suvremenoj političkoj stvarnosti, jasno nam je da su oni koji su se takvih tema ipak laćali bili podvrgnuti strogoj cenzuri. Svaka i najmanja kontroverzna ideja u Dubrovniku sprečavala se sustavnom cenzurom. Vlada i Crkva imale su pravo provođenja cenzure rukopisa i knjiga koje su provodile s velikom strogošću, a sve pošiljke izvana otvarane su i sustavno pregledavane. Osim što postoje neke aluzije na to da su 14. i 15. pjevanje *Osmana* istrgnuta zbog cenzure, Senat nije dopustio ni da se *Dubrovnik ponovljen* tiska zbog poprilično eksplicitnog antagonizma prema Porti. Svaki je tekst koji je tematizirao tursku problematiku bio podvrgnut cenzuri (Fališevac 2007a: 21-22). Iznimke sedamnaestostoljetne naracije koja govori o Osmanlijama su Menčetićeva *Trublja slovinska* i djelo Petra Tome Bogašinovića *Beča grada obkruženje*.

U epu su Turci iz kršćanske perspektive prikazani kao oličenje krive i grešne vjere, no u političkim su djelovanjima vrlo mudri i razboriti (Dukić 2004:149). Ipak, mišljenja smo da uvođenje eshatološkog svijeta i likova koji izravno utječu na radnju te eksplicitno pisanje o sukobu s poslanikom Muhamedom predstavlja izuzetno rizičan diskurs, posebice imajući na umu snažnu ulogu religije u svakodnevnom društvenom i političkom životu u Carstvu o čemu će biti riječi kasnije (vidi: § 4.3.1). Očito je Palmotić Dionorić svemu što je proživio nakon Velikoga potresa pridavao iznimnu važnost, pa je literarno svjedočenje smatrao sigurnijim, trajnijim i dostojnim načinom čuvanja spomena na njih. Jedini narativni književni žanr koji mu je nudio mogućnost da ispriča što mu se događalo u to vrijeme bio je ep.

4.2. Predodžba osmanskog geokulturnog prostora u *Dubrovniku ponovljenom*

Kolektivne predodžbe o drugoj zemlji nastaju stoljećima kao posljedica općih društveno-povijesnih odnosa. Dakako, književnost ima neosporiv udio u nastanku i trajnom daljnjem djelovanju nacionalnih predodžbi koje imaju narodi jedni o drugima i onda kad se o svojstvima nekog društva može tek nagađati (Fischer 2009: 45). Imagološkim se istraživanjima bavi dio komparativne književnosti s ciljem definiranja kolektivnog identiteta na temelju zaokupljenosti tekstem. Rezentacije imagotipske prirode kroz književni iskaz smatraju se dijelom vrijednosnoga sustava i skupom stajališta koja postoje sukladno vrijednosnom sustavu određene zajednice. Takve se književne predodžbe ne smatraju ni istinitima ni lažnima kako po svojoj književnoj prirodi tako ni po izvanknjiževnoj referenciji, jednostavno odražavaju stajališta i njihov odnos prema empirijskom. Kako piše Karl Ulrich Syndram: „U okviru njihova fikcionalnog konteksta, referencija tih predodžbi je fikcionalna, no njihovo leksičko i semantičko punjenje sadrži odnos sa stvarnim svijetom i kao takve, one čine poveznicu između umjetničkog i empirijskog stila.“ (2009: 77). Književne rezentacije, dakle, proizvode pseudogeografski imaginarij koji ima poveznice sa stvarnim svijetom, a dokazao se izrazito otpornim i nepokolebljivim (isto: 79). Imagolozi razlikuju heteropredodžbe i autopredodžbe. U kontekstu ovoga rada zanimljive su obje vrste predodžbi, s time da je naglasak na heteropredodžbama o osmanskome prostoru. Prikazi topografije i vremenskih okolnosti, geografska i kulturološka analiza prostora kojim poklisari putuju važni su elementi epa *Dubrovnik ponovljen*. Palmotićevo je putovanje smješteno u nefikcionalni prostor i vrijeme te se osjeća autorova fascinacija iskustvom drugačijeg prostora i ljudi. On se suočava s nepoznatim i veličanstvenim krajolicima i on tu egzotiku nepoznatog svijeta želi podijeliti s čitateljem (Stojan 2014: 114). Palmotić opisom različitih drugih dogodovština koje nisu sastavnice diplomatske misije uvodi nelagodu koju stvara neizvjesnost cilja poklisarskog putovanja. Autor gradi jedan osobiti imaginarij ispunjen slikama i odjecima stranog svijeta iz čega se mogu iščitati poimanja tog geokulturnog prostora dubrovačkih poklisara 17. stoljeća (isto: 102).

Pridjev „lakom“ temeljna je riječ vrednovanja Turaka u epu Jakete Palmotića Dionorića. Upravo je „Lakomost“ i lik koji je u epu poslan da Turcima „pomuti razum“ kada paklenim silama nije bilo „po volji“ da se Dubrovčanima oprosti dodatni harač. Griječ lakomosti pojavljuje se u epu kao nositelj moralnih značenja osmanskog prostora (Brković 2009: 270). U ovom je epu prisutno stereotipno prikazivanje turskih likova i

prostora što nije ništa novo za hrvatsku ranonovovjekovnu književnost. Ivana Brković navodi da „ovisno o autoru i kontekstu, taj se prostor najčešće oblikuje kao tuđi, neprijateljski, nevjernički, osvajački, *neslovenski* ili neeuropski drugi“ (2009: 270). Uz turski prostor susrećemo ponajprije negativne predodžbe, no one nisu bile jedine te je on katkad obilježen i pozitivnim vrijednosnim konotacijama (isto).

Uz sam Dubrovnik glavni su likovi u epu dubrovački poklisari Jakimir i Bunić koji u većem dijelu teksta imaju ulogu fokalizatora jer je prostor promatran njihovim očima, opisuje se što su oni doživjeli, čuli i vidjeli (Pavličić 2007: 231). Turski prostor u epu oblikovan je iz raguzocentrične perspektive. Oblikovan je kao prostor političke i vjerske drugosti. To što se u radnji uspostavlja komunikacija paklenih sila s povijesnim likovima moćnih Osmanlija istodobno nosi vjerska i moralna značenja (Brković 2014: 39). Kao neprijatelj Dubrovnika u epu djeluju paklene sile. Zanimljivo je da su Turci, kad nisu pod utjecajem paklenih sila, pozitivno okarakterizirani. Tako pakao zapravo preuzima svu odgovornost za loše odnose između Dubrovnika i Osmanlija. Paklu je suprotstavljeno nebo, odnosno sveti Vlaho kao zaštitar Dubrovnika (Dukić 2004: 146). Ovom je distinkcijom jasno da autor vjeru osmanskog naroda, tj. muslimansku vjeru, vidi kao nešto izuzetno negativno, različito, antitetično prema vlastitoj, zapadnoj vjeri – kršćanstvu.²⁰

Veliki dio naracije pripovijeda o Palmotićevevim stvarnim autobiografskim pustolovinama koje je autor kao državnik i diplomat proživljavao, a okosnicu čini putovanje dubrovačkih poklisara, preko Ploča, Hercegovine, Srbije i Bugarske do sultana u Drenopolju. Dane su brojne realne epizode, no velik ih je broj vrlo literariziran što dovodi u pitanje njihovu autentičnost čime se ovo djelo nalazi na rubu između autobiografskog, tj. empirijskog i imaginarnog tj. fikcionalnog (Mihanović-Salopek 2010b: 67). Pored opisa zbilje u epu su prisutni konvencionalni literarni toposi epski intoniranih ustaljenih prizora koje uočavamo od početne pjesnikove invokacije muze, od digresija s epizodama romantičnog spašavanja zarobljenih kćeri sofijskog muftije, koludrica iz oluje, raznih opisa svečanosti i dr. (isto: 73).

²⁰ Oblikovanje Osmanskoga Carstva kao prostora nevjere ima pritom i funkciju isticanja uloge Dubrovnika kao čuvara vjerske granice što je i kroz povijest često isticano.

4.2.1. Turkinja Fakre

Opis turske kulture i mentaliteta najprije je dan u šestom pjevanju gdje se pojavljuje epizoda o Turkinji Fakre koja retardira razvoj glavne radnje. Ovo je umetnuta epizoda koja nema nikakvog utjecaja na razvoj glavne radnje ni na rasplet diplomatskog poslanja. Fakre se zaljubila u roba svoga muža te je pribjegli grijehu kako bi zadovoljila svoju pohotnu želju zbog čega je osuđena na smrt na lomači. Poklisar je čuvši priču bio užasnut okrutnošću i ravnodušnošću nad mučnom smrću mlade žene. Postavlja se pitanje zašto je Palmotić Dionorić baš za tu epizodu iskoristio cijelo jedno pjevanje. Je li htio pokazati na što su sve Osmanlije spremni, brutalno kazniti grešnu ženu? Prikazuje li Palmotić u tom pjevanju mizogini stav prema preljubicama samo u osmanskome društvu, ili je takav stav prisutan i u dubrovačkom društvu? Slavica Stojan mišljenja je da Palmotić nije imao dovoljno narativnog materijala kojim bi dovršio ovo pjevanje, pa je stoga u svoje pripovijedanje uveo stvaralačku fantaziju o ženi grešnici (2014: 90-91). Također Stojan izdvaja stihove kojima Palmotić problematizira opakost i grešnost žena mizoginim stavom dubrovačke tradicije:

Da ja budem tebi rijeti
Da sve opake jesu žene,
I da 'e za to van pameti
Ko za njima srcem vene;
(Pjevanje VII, stihovi 4097-4100)

Priča o mladoj nevjernoj ženi vjerojatno je do Palmotića Dionorića stigla usmenom predajom te ga toliko potresla da ju je odlučio napisati kao sastavni dio epa jer su slične priče živjele u narodnoj predaji u područjima pod osmanskome vlašću i otkrivala stav islamske vjere prema ženi preljubnici (isto: 90).²¹ Epizoda o Fakre i njezinom grijehu te nesretnom umorstvu bila je povod Palmotiću Dionoriću da iznese osobne stavove o ženama. Tako u nekoliko stihova piše o poželjnim osobinama žene koja bi trebala biti šutljiva, korisna, radišna i mirna, a nikako ne „po kući činiti nemire i paklene ruge“ (stih 4187-4188) ili biti „podložna bludu opaku“ (stih 4224). Šesto je pjevanje i epizoda o grešnoj Fakre više poslužila Palmotiću Dionoriću za iskazivanje mizoginog stava

²¹ Kao jednom od glavnih izvora za islamsko pravo, uz Hadis, u Kur'an se o preljubu govori u 24. suri, a za preljub se koristi termin *zina*. Kao kazna za preljub spominje se bičevanje ili kamenovanje, no nema i spomena kazne spaljivanja na lomači koja u islamskoj tradiciji kažnjavanja ne postoji.

dubrovačke tradicije nego one osmanske kao i univerzalnom porukom o kazni za grijehe vidljivoj u posljednjim stihovima šestoga pjevanja:

Ko zlo žive, mre opako.

Ne ufaj dobra ko zla čini. (4084)

Lamentacija o ženskoj naravi nastavlja se kroz početak sljedećeg, sedmog, pjevanja (stihovi 4085-4255). Nakon mizoginih stihova o tome da su sve žene opake i da će nesreća zadesiti svakoga čije srce za njima vene, poklisar govori i o ljepoti bračnog suživota i prave ljubavi te je očit njegov ambivalentan stav prema ženama.

4.2.2. Opis turskog vjenčanja

Jedna od epizoda u kojima je očita fascinacija turskom raskoši i obiljem²² svakako je u 11. pjevanju koje je cijelo posvećeno opisu turskog vjenčanja. Riječ je o udaji mlade Turkinje koju su, zajedno s još dvije djevojke, poklisari sa svojom pratnjom spasili od razbojnika koji su ih oteli i zarobili dok su se kupale na ljekovitu izvoru. Putem do Sofije poklisari su protagonisti još jednog junačkog djela – spasili su trgovce koje su napali pljačkaši, a za koje se kasnije ispostavilo da su Dubrovčani koji su pošli trgovati u Ruščik. Kad su svi zajedno stigli u Sofiju, glas o njihovu junaštvu prenio se „na sva zvona“, a osobito su sretni roditelji spašenih djevojaka i zaručnik najstarije od njih Seković koji ju odmah i zaprosi. Jedanaesto pjevanje tako počinje trubama koje pozivaju svatove. Spominje se mnoštvo gostiju među kojima su plemići, spahije, čauši i dubrovački poklisari koji su lijepo primljeni i bogato ugošćeni. Mladoženju prati dvjestotinjak svatova, opisuje se njihov izgled, a posebna se pozornost daje izgledu mlade. Zatim je prikazana bogata trpeza na kojoj se, među ostalim, nudi meso od pauna, jelena i riba. Nakon jela počinje ples. Sve skupa traje tri dana i tri noći, a na kraju se poklisari s mladencima međusobno daruju: poklisari daruju svilu i odjeću, a mladenci njima dva konja. Opisano vjenčanje i gostoljubiv odnos prema poklisarima samo je jedan od prikaza prijateljske naravi dubrovačko-turskog odnosa koji je primjetan i po tome što Turci poklisarima na putu do sultana pružaju zaštitu, u Pazaru tri Turčina pjevaju o slavi

²² I inače je u starijoj hrvatskoj književnosti fascinacija turskim bogatstvom čest motiv. Sjetimo se samo poznate poslanice Nikole Dimitrovića Nikoli Nalješkoviću u kojoj Dimitrović opisuje tržnicu kao mjesto fascinantno osebujnog obilja. Više vidi: Dukić 2004: 72-74.

Dubrovniku te u već spomenutoj epizodi spašavanja turskih zarobljenica (Dukić 2004: 148-149).

Tursko vjenčanje bio je mali odmor za poklisare. Manje je pozornosti dano samom činu vjenčanja, a detaljnije su opisane svečanosti, nošnje, izgled nevjeste, način ophođenja s gostima itd. (Stojan 2014: 119-120). U skladu s baroknim poetičkim programom, opisi svečanosti su, osim što su bili pogodni za kićene opise, zadovoljavali barokne težnje tematiziranju sveprisutnosti smrti, pri čemu svečanosti predstavljaju bijeg i zaboravljanje na grozote i strahote zbilje. Opisi svečanosti mogu se tumačiti i sklonošću baroknoga teksta estetizaciji zbilje, kao i s težnjom, kako ističe Fališevac, „da književno djelo svojom slikovitošću djeluje na osjetilnu stranu čovjekova bića i tako proizvede svojevrsan užitak za osjetila i divljenje nad raskošnom pojavnošću života.“ (2007: 240-241). Opisi svečanosti i ceremonija u narativnim djelima s povijesnom tematikom oterećuju predmetnotematski materijal od težine mimetičkih događaja opisanih u epu te podupiru, sankcioniraju i učvršćuju postojeći poredak utemeljen na vlasti i autoritetu elite. Opisane svečanosti u književnosti ranonovovjekovne dubrovačke književnosti odreda pripadaju višem sloju društva ponajprije jer su autori dio dubrovačke elite pa u svojim djelima zagovaraju svjetonazore primjerene vlastitom društvenom položaju (isto: 238-239).

4.2.3. Prikaz turskih velikodostojnika

S likom osmanskog službenika čitatelj epa *Dubrovnik ponovljen* prvi se put susreće u četvrtom pjevanju pojavom Mustaj-paše. On predstavlja Kara Mustafa-pašu na položaju kajmakama (vidi: § 1, § 2.1). U vrijeme potresa bio je glavni na Porti jer su sultan i veliki vezir bili na Kreti gdje su sudjelovali u Kandijskom ratu protiv Mlečana. Mustaj-paša je isprva predstavljen kao prijatelj Dubrovniku koji, kad je čuo kakva je nesreća zadesila Dubrovnik, „bi žalostan tijem glasima“ (stih 2085). Pozove k sebi dubrovačke poklisare Martolicu i Orčulića te im obeća pomoć Gradu nakon čega su ga oni zamoliti da Dubrovnik bude pošteđen harača što im je bilo i obećano. Međutim, zle sile raznijele su glase o preostalom blagu poginulih Dubrovčana pa je Mustaj-paša ostao zbunjen i nije znao što da misli. U snu mu se ukaže „zla neman“ u liku njegove pokojne majke te mu kaže da ne vjeruje Dubrovčanima i da prema njima mora biti nemilosrdan. Tako su paklene sile glavni uzrok što je Dubrovnik pao u nemilost Mustaj-paše nakon čega je

dodatni harač od 300 vreća srebra i zlata zatražen pod prijetnjom da će u protivnom osmanska vojska zauzeti Dubrovnik.

Slijedi peto pjevanje u kojem se pojavljuje lik bosanskog Ali-paše koji je odlučio zauzeti Dubrovnik na svoju ruku, tj. bez naredbe sultana. Na njegovu su odluku također utjecale zle paklene sile. Lik Mehmet-age Danjelušića prikazan je kao prijatelj dubrovačkih poklisara i Dubrovnika koji u šestom pjevanju pripovijeda o mladoj Fakre i njezinom pogubljenju (§ 4.2.1). Sedmo pjevanje govori o sukobu poklisara i paše; Ali-paša kaže da je čuo kako se Španjolci spremaju zauzeti Grad te nudi da pošalje svoju vojsku kako bi Dubrovčane „zaštitio“. Poklisar Jakimir govori da nikakve opasnosti od Španjolaca nema te da se, ako je i bude, sposoban sam braniti pa ako paša krene na Dubrovnik, Dubrovčani će pobjeći, a Grad će zauzeti Mlečani. Ali-paša zatim ostalim velikašima priznaje da nema naredbu osvojiti Grad već samo doći u blizinu i čekati sultanove daljnje naputke te ih pita za mišljenje. Svoje mišljenje prvi iznosi hercegovački sandžak Čior (od tur. *kör* u značenju „slijep“) Mustafa. Kaže da sultanu neće biti drago ako kršćani zauzmu Dubrovnik i da, ako će Osmanlije napasti Dubrovčane, oni nemaju što drugo nego predati se. Čior Mustafa fizički je okarakteriziran kao izuzetno ružan čovjek i neprijateljski nastrojen jer „bješe on ljudske željan krvi“ i „od krvnika svijeh najgori“ (stih 4253-4254). Zatim riječ preuzima „tefterdar bosanski“ (stih 4685) predstavljen kao ugledan, plemenit i savjestan čovjek koji govori da je pametnije slušati sultanovu naredbu nego pohlepno i nepromišljeno krenuti na Dubrovnik.²³ Dobar dio radnje epa zauzima lik Mustaj-paše. On je glavni akter dvanaestog pjevanja u kojem u svom šatoru razgovara s poklisarima. Kad poklisari uđu u šator, on ih dočekuje sav srdit i pun zlobe, ne ponudi im da sjednu niti im dopušta riječ, već ih odmah počne kuditi zbog toga što kasne s haračem. Poklisari su, nakon što su napokon dobili pravo da kažu svoje, ipak uspjeli smekšati Mustaj-pašu koji im na kraju iskaže žaljenje zbog tragedije koja je zadesila Grad i uputi ih što da kažu sultanu. Nakon što je čuo priču o strahoti koja se dogodila 6. travnja 1667. (čemu je posvećeno čitavo trinaesto pjevanje), Mustaj-paša ostaje neodlučan treba li im vjerovati,

²³ Na vrhu financijskog sustava nalazio se defterdar, koji je bio dužan velikom veziru podnositi izvještaje o situaciji u državi i na tržištu. Instituciju defterdara Osmanlije su preuzeli od prethodnih islamskih država u kojima se ova služba nazivala Defterdârî Memâlik. U 15. stoljeću jedan defterdar je bio na vrhu cijelog financijskog sustava, no kako se država razvijala bilo je potrebno i više defterdara. (İhsanoğlu 2004: 5-6) Osim defterdara u sustavu financijske vlasti postojali su i nišandžije koji su na dokumente stavljali sultanov službeni monogram - tugru.

tj. je li stvarno istina da Dubrovčani nemaju za dodatni harač. Poklisari su nakon ovog razgovora pozvani pod čehajin šator. On ih strogo upita jesu li donijeli dodatnih 300 vreća blaga na što oni odgovaraju da nisu te da su spremni umrijeti, ali ne mogu dati ono čega nemaju. Obraća im se reis prijateljskim govorom i savjetuje im da skupe barem šest tisuća dukata kako bi pokazali dobru volju, međutim poklisari i to odbijaju. Interakciju s poklisarima preuzima tefterdar koji kaže da harač predaju njemu što su poklisari odbili s nepovjerenjem i uz objašnjenje da je oduvijek tradicija da se harač predaje izravno caru. Tefterdar ipak dobije harač na pregled te ga vraća poklisarima uz naputak kako doći do cara, tješi ih i ohrabruje. Slijedi petnaesto pjevanje u kojem se poklisari susreću s čaušima koji ih odvođe pred samog sultana.

U epu *Dubrovnik ponovljen* također su pojedini turski likovi pozitivno vrednovani u skladu s univerzalnim etičkim načelima (Brković 2009: 270). Palmotić je pri vrednovanju turskih likova morao biti posebno oprezan te u epu gaji dvojake osjećaje prema Osmanlijama. To se može protumačiti njegovom delikatnom ulogom diplomatskog predstavnika Dubrovačke Republike (Stojan 2014: 110). Od osobina kojima su opisivani likovi Turaka, najčešće se pojavljuju kao sposobni i vješti ratnici te grubi nasilnici. Od pridjeva koji prevladavaju, kao što je već i spomenuto, pojavljuje se pridjev „lakom“ (Dukić 2004: 148). Turski su likovi, dok nisu pod utjecajem paklenih sila, pozitivno vrednovani, ponašaju se milosrdno, prijateljske su naravi te pomažu Dubrovčanima utjehama i savjetima prema čemu je moguće zaključiti da bi se Turci i Dubrovčani dobro složili i lako dogovorili kad ne bi bilo utjecaja pakla (Dukić 2004: 147).²⁴

4.2.4. Prikaz sultana Mehmeda IV.

Kao što je već ranije bilo riječi, okolnosti u Osmanskom Carstvu sredinom 17. stoljeća nisu bile najbolje. U to se vrijeme zaredala vladavina „trojice ludih sultana“ što je nepovoljno utjecalo na politički i društveni život u Carstvu.²⁵ Mehmedov otac sultan

²⁴ Samo su na dvama mjestima u epu Turci i općenito negativno vrednovani i bez utjecaja više sile (više vidi: Dukić 2004: 147).

²⁵ Razdoblje „trojice ludih sultana“ (prema podnaslovu poglavlja *Three mad sultans*) počinje vladavinom sultana Murata IV. (1623. – 1640.), nastavlja se njegovim nasljednikom Ibrahimom Ludim, tur. *Deli* (1640. - 1648.) te završava vladavinom Mehmeda IV. Lovca (1648. – 1687.). Više vidi: Freely 1999: 140-155.

Ibrahim preuzeo je prijestolje u dobi od 24 godine nakon smrti sultana Murata IV. i to nakon što je čak 22 godine proveo u „kavezu“.²⁶ To je dakako utjecalo na njegovo mentalno zdravlje pa se ne može reći da nije Ibrahim vodio državu već je gotovo sva vlast bila u rukama njegove majke sultanije Köšem i velikog vezira. Dvorske spletke i neprijateljstvo između sultanije i velikog vezira kao i mentalna nestabilnost sultana Ibrahima rezultirali su njegovim smaknućem. Tako na tron dolazi Sultan Mehmed IV. u dobi od nepunih sedam godina, a na poziciji sultana bit će punih 39 godina. U početku njegove vladavine državom upravlja njegova majka, dvadeset trogodišnja Hadice Turhan. Iako je bila vrlo mlada, izvori govore da je svoju poziciju ozbiljno shvaćala (Freely 1999: 158). U međuvremenu mladi sultan uživa u raznim sportovima i bavi se lovom što će kasnije postati njegova velika strast. Njegova majka na položaj velikog vezira 1656. godine postavlja sposobnog Mehmeda Ćuprilića koji je, iako u poznim godinama, uspješno vladao do svoje smrti 1661. godine. Zamijenit će ga jednako sposoban njegov sin Fazil Ahmet Ćuprilić za čijeg je mandata mladi Mehmed IV., sada već dvadesetogodišnjak, bio oslobođen državnih poslova i mogao uživati u lovu. Sultan Mehmed IV. bio je poznat po zanemarivanju državnih poslova i svojoj ljubavi prema lovu zbog čega je i dobio nadimak Lovac (tur. *Avcı*).

U epu *Dubrovnik ponovljen* poklisari su do sultana stigli u Eski Sagari (Staroj Zagori) u okolici Jedrena gdje je sultan lovio sa svojom svitom. Susret poklisara sa sultanom glavna je tema petnaestoga pjevanja. Palmotić ne daje sultanov psihološki portret, no vrlo detaljno prikazuje raskoš njegove odjeće „sred uresa neizrečena“ (stih 10686) do najsitnijih detalja. Prikazuje ga kako sjedi na visokom prijestolju s turbanom na glavi u raskošnom odijelu od suhog zlata ukrašenom biserima. Opisan je i šator u kojem je boravio sultan. Sve je prekriveno tepesima od svile na kojima su zlatom istkani cvjetići. Sultanovi su dvorjani također bili obučeni u svilu i zlato, ali njihovi pogledi puni nesigurnosti i straha. Jaketa je tom prigodom u sultanovu šatoru izrekao govor koji je

²⁶ U tzv. kavez smještani su potencijalni prijestolonasljednici za koje je postojala opasnost od ubojstva od drugih pretendena na tu poziciju. Takva se praksa provodila kroz 17. i 18. stoljeće i znatno je utjecala na psihičko stanje vladara koji bi stupali na prijestolje nakon što su godinama, ponekad i desetljećima živjeli izolirano od ostatka svijeta. To su bile okolnosti koje su, uz brojne druge, utjecale na stagnaciju i kasnije pad Osmanskoga Carstva. I sam je sultan Mehmed IV. Lovac posljednjih pet godina života proveo u kavezu.

toliko potresao sultana Mehmeda IV. da je bio voljan odustati od traženja povećanog harača.²⁷

Zanimljiv je i opis sultana u izvješću iz 1668. godine koje poklisari Palmotić Dionorić i Bunić šalju dubrovačkoj vladi. Sultan Mehmed IV. je među ostalim prikazan kao veliki zaljubljenik u lov i ostale zanimacije izvan državnih poslova te sam Palmotić navodi da je sultan brigu o vodstvu Carstva prepustio velikim vezirima, a sultan

[...] izabra živjeti radije kao rob vlastitih osjetila i podložnik vlastitih nastranih požuda nego kao Veliki gospodar i monarh, dajući da svijet spozna da nije dosta roditi se kao princ da se ne bude podložan slabostima nego da je i knezovima potrebno osloboditi se od poroka s pomoću vrlina, a junačkim se djelima otimati od jarma razuzdanosti, kako ne bi bili toliki monstrumi nepravde i izopačenosti umjesto heroji i polubogovi, u ime kojih im je svijet iskazao one časti, koje pridodaju njihovoj najvišoj vrijednosti.²⁸

Zanimljivo je vidjeti da se Palmotić Dionorić u epu suzdržavao od sličnih i bilo kakvih negativnih komentara o sultanu Mehmedu IV. na čiju nemilost u *Dubrovniku ponovljenom* utječu isključivo paklene sile, dok njih nema, sultan je prikazan kao mudar i uzvišeni vladar pred kojim svaki „trepti, muči, zemlju gleda“ (stih 10716). U epu nije dan ni fizički opis, dok je u izvješću Palmotić Dionorić dosta kritičan pa kaže da je sultan „više sličan ciganinu nego plemenitom vladaru“ (Mihanović-Salopek i Lupis 2010: 424), a čak nema ni uzvišenosti i strahopoštovanja iz epa jer „u njemu nema nikakva znaka uzvišenosti ni velikodušnosti, niti ima ikakve odlike kraljevskog stila kojim bi se prepoznao veličanstvenim i vrijednim poštovanja“ (isto).

4.3. Sukob religija u epu: sveti Vlaho protiv poslanika Muhameda

Sadržaj epa *Dubrovnik ponovljen* nije tipično epski jer otkriva realistične povijesno-političke prizore bez vremenskog odmak. Autorov je cilj ovim epom požrtvovna,

²⁷ Veličanstveni govor poklisara Jakimira bio je u skladu s ustaljenom formom takvih prigodnih govora, ali je u velikoj mjeri bio i originalan te kao takav predstavlja Palmotićeve izrazite govorničke i diplomatske vještine. Ovaj govor predstavlja jedan od najliterarnijih i najemocionalnijih dijelova epa. Cijeli govor moguće je pročitati u knjizi *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu* (Miović 2003: 144-148). Jaketin govor u epu obuhvaća stihove od 10737. do 10858. u petnaestomu pjevanju.

²⁸ Prema: Mihanović-Salopek, Hrvojka i Lupis V., Vincije: Željezni duh: prinos Jakete Palmotića Dionorića hrvatskoj književnoj baštini, nav. dj. Prilog 3: Ulomak Jaketina diplomatskog izvješća, tekstovi preuzeti iz Acta SMM, XVII, br. 1842/11, prijevod s talijanskog Ante Šoljić, str. 421-433.

rodoljubna i kršćansko-obnoviteljska poruka, a jedini pravi glavni lik je sam grad Dubrovnik (Mihanović-Salopek 2010b: 73). I sam naslov epa *Dubrovnik ponovljen* predstavlja i cilj epa; moralnu i duhovnu obnovu u duhu kršćanske religije jer je Grad Velikim potresom samo pokaran za svoje grijehе nakon čega će se izdići jači i snažniji nego prije (stih 5-20). Palmotić je zato smatrao da je nužno potaknuti duhovnu obnovu u stanovnicima Grada koji će potom pridonijeti i materijalnoj obnovi i očuvanju od susjednih sila (Stojan 2014: 24).

Palmotić Dionorić u hrvatsku književnost tako uvodi problem „istočnog pitanja“ kao prvi pisac koji obrađuje područje istočno od domicilnog prostora koje je uobličio u književno djelo u znaku etičke i vjerske snošljivosti. Ipak, Palmotićev se barokni diskurs oslanja na antitezu kršćanstva i islama (Fališevac 1997: 79). Sukob religija u epu, koji se eksplicitno pojavljuje u devetnaestome pjevanju, možemo povezati s danim autopredodžbama i heteropredodžbama u epu. U *Dubrovniku ponovljenom* dane su utopijske autopredodžbe Grada, njegove vlasti i povijesne sudbine. Nekoliko je razloga za to; kao prvo, vjerojatno su takve autopredodžbe bile ponukane raznim kriznim situacijama u kojima se Dubrovnik tada često nalazio. To je, prije svega, labilna granica s osmanskim osvajačima, zatim potresi, što dovodi do krize i raskola među vlastelom. S druge strane, možda su takve predodžbe poticane idejama katoličke obnove koja je tada zaživjela (Fališevac 2013: 294-295). Dubrovačka književnost 17. stoljeća naglašeno zagovara i podupire ideologiju kršćanstva. Najvažnija djela koja nastaju u tom razdoblju tematiziraju takve fabule koje veličaju sam Dubrovnik kao idealni geopolitički, društveni i kulturni prostor.²⁹

Isticanje vjerskog ideologema i pripadnosti kršćanskom svijetu vrlo je primjetno i često u epu. Osim što se velika važnost pridaje relikvijama, premještanju samostana te spašavanju redovnica, osjećaj pripadnosti kršćanskom svijetu očituje se i u odluci da, ako se Grad neće moći obraniti, bolje da se preda Mlecima koji su kršćanske vjere (stih 2852), nego Osmanlijama, vjerskim i političkim neprijateljima. U trećem pjevanju spominje se pismo koje papa šalje vlasteli sa zamolbom da ne napuštaju grad. Pojavljuje se i lik pustinjaka Pavla koji u petom pjevanju dolazi u Vijeće i govori da mu se ukazao sveti Vlaho i rekao mu da se Dubrovčani samo trebaju pouzdati u Boga i biti hrabri. Također, suvremena se politička povijest predstavlja kao od egzistencijalne važnosti za cijelu

²⁹ Spomenimo Gundulićeva *Osmana* i *Dubravku*, ep *Dubrovnik ponovljen* koji je i tema ovoga rada te Palmotićevu dramu *Pavlimir*.

Europu te se brani legitimna vlast, suverenitet pojedinih zemalja, kršćanstvo, a slavenski je svijet viđen kao glavni branitelj Europe od turske (islamske) sile (Fališevac 2007b: 232). Vjerska je pripadnost u epu istaknuta već u prvom pjevanju; nakon prvotnog straha, meteža, požara i bijega preživjelih stanovnika vlastela upućuju poziv svima da se vrate kako bi sačuvali Grad te se predlaže plan akcije: trebaju se iskopati svete moći i postaviti straža na tvrđave, pisati europskim vladarima o nesreći i moliti za pomoć. Organizira se procesija u znak zahvalnosti Bogu te se svete moći spremaju zajedno s blagom u tvrđavu Leverin (Revelin). Najeksplicitniji sukob između poslanika Muhameda i sv. Vlaha (predstavnik religija) prisutan je u devetnaestom pjevanju gdje se Muhamed nalazi u paklu okružen bivšim sultanima koji su gnjevni na njega jer ih je naučio „Hudijem svjetom gnusnu vjeru“ (stih 14995). Sveti Vlaho Muhameda uzima za vrat te ga odvede najprije do kajmakama, a zatim i do samoga sultana da ga uvjeri da bude bolji prema Dubrovčanima i usliši njihove zahtjeve.

Pojam i simbol grada postaje jedan od najvažnijih konstrukata političkog imaginarija dubrovačke književne kulture 17. stoljeća; imaginarno u književnom diskursu poprima aspekte željenih ideoloških i političkih projekcija oblikujući se ponajprije kao politički simbol koji aristokratskom poretku daje božansko jamstvo, a Republici osigurava slobodu (Fališevac 2013: 295). Tako je svjetovna vlast u Republici, preko sveca patrona, vezala svoj izvorni identitet uz kršćansku zajednicu, koristeći vjersku pripadnost u političke svrhe (Janeković Römer 1999: 374). Pisanjem o prevlasti kršćanstva s ciljem jačanja kršćanske vjere, kako piše Hrvojka Mihanović-Salopek: „Tragičnoj situaciji grada Palmotić Dionorić je odlučio podariti ep i time je naglasio kako čovjekova suvremenost može biti tema univerzalnog mitskog epa, i kako su zavrijedili književni spomenik svi oni preživjeli sudionici koji se nisu dali satrti od tereta zbilje, već su je odlučili pozitivno preobraziti.“ (2010b: 73).

4.3.1. Uloga islama u politici Osmanskoga Carstva

Islam je u Osmanskom Carstvu služio kao ideologija koju su sultani koristili kao sredstvo autorizacije moći te je imao položaj službene vjere. Uloga religije u predmodernom osmanskome društvu bila je mnogo veća nego što je to danas. Služila je kao legitimacija sultanove vlasti pri čemu je vladar poiman Božjim izabranikom i izvršiteljem njegove moći. Velika je uloga religije pridavana u normiranju svakodnevnog društvenog i

privatnog života, pri čemu su korišteni zakoni šerijatskoga prava. Izvor islamskog prava (šerijata) nalazi se u Kur'anu. U šerijatu ne postoji mogućnost ljudskog zakonodavstva, vladar jedino smije donijeti uredbu za provođenje šerijata. Međutim, ono što nije uređeno šerijatskim pravom, uređeno je običajnim pravom. Običajno i šerijatsko pravo nisu dvije odvojene grane prava, već se međusobno nadopunjavaju. Prilikom uspostavljanja normi običajnoga prava, dakle, pazilo se da one budu u skladu sa šerijatskim pravom. Islamsko pravo ovlašćuje sultana da donose uredbu u oblastima koje nisu dovoljno uređene Kur'anom ili Sunnetom (İhsanoğlu 2004: 525). Prema tome slijedi da običajno pravo možemo definirati kao pravo koje je, uz šerijatsko, nastajalo sultanovom voljom i fermanima koje je donosio (isto: 517). Sultan je tako predstavljao vladara čitavog muslimanskog svijeta. Sultani su često bili i *gazije*³⁰ što znači da su bili predvodnici svetog rata protiv nevjernika, predstavnici „pravovjernih“. Sultanove odredbe mogao je poništiti jedino glavni muftija Osmanskog Carstva, tj. šejhulislam (isto: 627).

Islamska zajednica vjernika, tzv. ulema imala je zapravo nadzor nad četirima sektorima društvenog i privatnog života, to su: pravo, pravosuđe, vjera i obrazovanje. Ulema tako u osmanskome društvu na neki način predstavlja graditelje administrativne i političke organizacije države. Treba napomenuti da je Osmansko Carstvo s teritorijalnim širenjima postalo tolerantno i prema ostalim vjerama u sastavu Carstva te je s vremenom njegovo stanovništvo postalo sinonim za multietničko i multireligiozno društvo. Počeo je proces međusobnog uvažavanja između muslimana i nemuslimana. Često je dolazilo do udaljavanja od ortodoksne vjere kako muslimanskih tako i nemuslimanskih vjernika što je dovelo do njihovog preplitanja i skladnog suživota. Vjerojatno će takva tolerancija usporedna sa slabljenjem autoriteta i centralne moći u Carstvu biti glavnim uzrokom nedostatku kohezije, problemima i konačnom raspadu same države.

I danas su, kao i kroz čitavu povijest, muslimanski vjernici vrlo osjetljivi na bilo kakva pitanja vjere. Takav je stav u turskom modernom društvu vidljiv kroz jačanje neoislamističke ideologije. Zbog toga naglašavamo da, iako je u epu *Dubrovnik ponovljen* prisutna pozitivna karakterizacija turskih likova, antiislamski je stav više nego primjetan

³⁰ *Gaza* nosi značenje „svetog rata“. Za razliku od džihada odnosi se na vojno djelovanje koji za cilj ima širenje islama ili, u slučaju opasnosti za islam, obranu od neprijateljskih napada. Termin *gaza* prije bi se mogao izjednačiti s terminom *akin* koji podrazumijeva upad u neprijateljsku zemlju, žestoki juriš, često i pljačkaški pohod čiji je cilj stjecanje plijena. Više o pojmu *gaze* i *gazije* vidi: Imber 2000: 165-178.

i predstavlja vrlo opasan diskurs. Palmotićev zagrobni svijet je djelotvoran i u njemu se pojavljuju paklene sile koje potiču Turke na agresivnost i ucjenjivanje poklisara. One se u epu pojavljuju dva puta, prvi put utječu na zaplet radnje, a drugi put na njezin vrhunac (Dukić 2004: 146). Postaje jasno zašto je Palmotić odabrao formu epa kako bi zapisao događaje koje je proživljavao kao poklisar harača. Suprotstavljanje dviju država koje pri državnom poretku veliku važnost pridaju božanskom jamstvu u epu je itekako naglašeno i primjetno.

4.3.2. Sveti Vlaho kao epski junak

Upravo u vrijeme obilježeno duhom katoličke obnove koja je pretendirala na sva područja duhovnoga života, sveti Vlaho³¹ od sveca i zaštitnika Grada uzdignut je do političkog simbola i mita (Fališevac, 2007a: 139). Lik svetoga Vlaha pojavljuje se kao borac s onima s kojima Dubrovčani nisu ni smjeli ni mogli otvoreno ratovati. Oko lika svetoga Vlaha kao religioznoga, ali u istoj mjeri i političkoga simbola dosta je stihova ispjevao Palmotić Dionorić posvećujući mu u radnji nekoliko većih i za rasplet epske radnje bitnih epizoda (isto: 144). U epu *Dubrovnik ponovljen* prisutne su mnoge funkcije svetoga Vlaha oblikovane kroz kompleksne fabularne linije. Za njegov se lik u epu vežu najvažnije epizode epske fabule. Osim što se pojavljuje kao nadnaravna sila, prikazan je i kao suvremeno povijesno biće koje u sebi ujedinjuje i sveto i profano. Sveti Vlaho preuzima odgovornost ratovanja s Osmanlijama umjesto samih Dubrovčana. Pojavljuje se kao zagovornik legitimiteta aristokratske vlasti, kao borac za kršćanstvo (epizoda s Muhamedom) i kao onaj koji se brine za ekonomsku stabilnost Republike tako što sprječava povećanje osmanskog harača (isto: 152).

³¹ Lik svetog Vlaha pojavljuje se i u drugim djelima stare dubrovačke književnosti kao što su Gundulićev *Osman* i Bunićev *Grad Dubrovnik vlastelom u trešnji*. Pojavljuje se u XI. pjevanju *Osmana* kada ga Gundulić prikazuje izvezena na goblenu kao pustinjaka bosih nogu. (Fališevac, 2007a: 140) Epski je pripovjedač u *Osmanu* svetoga Vlaha oblikovao u politički simbol, željenu vojnu ali i religioznokršćansku predodžbu u ratu protiv muslimana. Književna je kultura u Dubrovniku oko svoga zaštitnika isplela brojne imagotipske predodžbe veličajući ga kao branitelja i spasitelja Grada u svim kriznim unutrašnjim i vanjskim situacijama. Detaljnije o motivu svetoga Vlaha u staroj dubrovačkoj književnosti vidi: Fališevac, Dunja: „Sveto za profano: sveti Vlaho kao politički simbol u književnosti staroga Dubrovnika“, u: *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2007a, str. 133-157.

Prikazan je već u prvom pjevanju kada se Dubrovčani nakon velike katastrofe zavjetuju da će sagraditi crkvu svetom Vlahu. Posebno je zanimljivo drugo pjevanje koje pruža eshatološku epizodu: sv. Vlaho moli milost za Dubrovnik, dok nasuprot tome u 3. poglavlju pronalazimo nadnaravnu vizuru pakla i zlih sila koje „huškaju“ neprijatelje Dubrovnika na pljačku i osvajanje grada. U petom pjevanju, u kojem Dubrovčani vijećaju kako da se odupru napadima bosanskoga paše koji želi iskoristiti dubrovačku katastrofu za osvajanje Grada, pojavljuje se u vijeću pustinjač Pavao koji bodri Dubrovčane te im pripovijeda da ga je zaštitnik Grada sv. Vlaho pohodio u snu i savjetovao kako da pomogne Dubrovčanima. U tom dijelu epika lik dubrovačkoga parca opet se pojavljuje kao subjekt koji sudjeluje u aktualnim povijesnim zbivanjima posredujući između ljudske povijesti i Božje namisli. Lik sv. Vlaha ponovno se pojavljuje u sedamnaestom pjevanju kada se opisuje pojava fantastičnog nepoznatog viteza koji sa svojom vojskom iznenada napada Turke. Priča o nepoznatome vojvodi razrješava se tek u osamnaestom pjevanju: pustinjač Pavao objašnjava u vijeću dubrovačkoj vlasteli tko je bio plemeniti vojvoda koji ih je obranio od bosanskoga paše i od turskoga napada (isto: 146-148). Zatim u devetnaestom pjevanju sveti Vlaho odigrava ključnu ulogu baš u trenucima kad dubrovački poklisari misle da ne mogu utjecati na tursku odluku da osvoje oslabljeni Dubrovnik jer nisu ispunili sultanov zahtjev za povećanim haračem. I same paklene sile potiču osmanske zle namjere, no sprječava ih sveti Vlaho rastjerivanjem iz Carigrada. Zatim se spušta u pakao te natjera Muhameda da spriječi turskoga cara u njegovim namjerama za zauzimanje Dubrovačke Republike. Sveti je Vlaho tu prikazan kao srditi osvjetnik te kao vjerski protivnički borac (isto: 150). Također, u devetnaestom pjevanju lik sv. Vlaha ima posredničku ulogu rastjerivanja zlih sila s turskog carskog dvora u pakao, iz čega je vidljivo da nadnaravni likovi u epu imaju ravnopravno sudioništvo s realistički ocrtanim likovima, a zapravo preko nadnaravnih sila Palmotić Dionorić može nesputanije izraziti svoj prikriveni antagonizam prema Turcima i uzvisiti neuništivost svoga grada (Mihanović-Salopek 2010b: 73-74). Dalje sveti Vlaho, zajedno s Muhamedom i spodobom zvanom Strah, odlazi do sultana Mehmeda IV. te mu prijete. Tada se carski dvori stresu, zemlja pukne i otvori se strašna jama, a Muhamed se strmoglavljuje u pakao. Sveti Vlaho odlazi na nebesa, a sultan, preplašen strašnim snom, odustaje od svojih zahtjeva prema Dubrovniku. Tako je sveti Vlaho onemogućio sile zla te je mir između Osmanlija i Dubrovčana ponovno zavladao. Ova je epizoda u epu dokaz predodžbe svetoga Vlaha kakvu je zadobio u kolektivnom imaginariju Dubrovčana u teškoj kriznoj

situaciji nakon potresa. Tu se elementi kršćanske fantastike i religioznog nadnaravnoga isprepliću s političkom simbolikom (Fališevac, 2007a: 152).

U epu nema pravih epskih junačkih likova s obzirom na to da je sadržaj epa usmjeren na očuvanje dubrovačke slobode i izlazak iz teške političke krize. Tako ni poklisari nisu u tom narativu predstavljeni kao junački likovi kao što je to npr. slučaj s likom sv. Vlaha. Pisac, prema pisanju Hrvojke Mihanović Salopek, nije htio umanjiti zasluge poklisara nego je htio „istaknuti koliko su pojedine povijesne situacije zamršene, složene, nepredvidive, neizvjesne i neprotumačive, te čovjek u svojoj transcendentnoj moralno-vjerskoj dimenziji zaista treba pronaći uporište koje će mu pomoći da ne poklekne pred beznađem“ (2010b: 74).

4.4. *Dubrovnik ponovljen kao orijentalističko djelo*

Prema Saidovoj teoriji, orijentalizam je europski izum, tj. označitelj. Orientalizam je vrsta diskursa koji je proizveo Orijent kao predodžbu koja je pomogla Zapadu da sam sebe odredi kao njegovu oprečnu sliku. Orientalizam označava „način mišljenja zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji između 'Orijenta' i (većinom) 'Okcidenta'“, odnosno diskurs koji nema izravne veze s političkom moći nego ga proizvodi neravnomjerna razmjena s različitim vrstama moći: političkom, intelektualnom, kulturnom (Said 2008: 11). Orijent, dakle, nije prirodna datost, nešto što postoji samo po sebi, već postoji tek u usporedbi s Okcidentom (isto: 13).

Prvim se pravim orijentalističkim piscem u hrvatskoj književnosti smatra Bartul Đurđević sa svojim zapisima objavljenima nakon što se vratio iz turskog zarobljeništva u kojem je proveo 30-ak godina i tako proputovao velik dio Carstva. Njegovi su zapisi postigli zavidan recepcijsko-reprodukcijski efekt pa je znatan dio njegova kulturnog imaginarija postao općim mjestom ranonovovjekovnog osmanizma, a o tome svjedoči činjenica da su njegovi zapisi do kraja 17. stoljeća doživjeli sedamdeset i sedam izdanja, većinom na latinskom te predstavljaju najpopularnije i najprodavanije knjige toga žanra u Europi u razdoblju ranog novog vijeka (Blažević: 2006: 213-214). To je dokaz da je u Europi postojao itekako veliki interes za osmanističke teme te da je Palmotićevo djelo moglo imati bolju recepciju da je objavljeno prije 1878. godine za što su, naravno, postojali opravdani razlozi navedeni ranije (§ 4.1).

U kontekstu ovoga rada zanimljiv je odnos Orijenta i hegemonije. Said ističe kako u svakom netotalitarnom društvu, u društvu koje je načinjeno od dobrovoljnih afilijacija, određeni kulturni oblici imaju prevlast nad drugima, baš kao što su i određene ideje utjecajnije od drugih. Oblik te kulturne prevlasti Gramsci naziva hegemonijom. Rezultat kulturne hegemonije daje orijentalizmu snagu i trajnost. Glavna sastavnica europske kulture je ono što tu kulturu i čini hegemonijskom u svijetu, a to je ideja o europskom identitetu kao nadmoćnijem u usporedbi sa svim ostalim neeuropskim narodima i kulturama. Orientalizam upravo ovisi o fleksibilnoj poziciji nadmoći što zapadnjake dovodi u niz mogućih odnosa s Orijentom. Odnos Orijenta i Okcidenta odnos je moći, dominacije, odnosa različitih stupnjeva složene hegemonije. Uz pomoć hegemonije se vlada i interesi jedne klase predstavljaju se kao opći interesi (Said 2008: 16-17). Obrasci koji su epom *Dubrovnik ponovljen* istaknuti kao nadređeni i nadmoćniji svakako su oni koji se odnose na religijski identitet Dubrovačke Republike. U cijelom su epu na više mjesta prisutni stihovi kojima se pokušava pokazati kako je kršćanska vjera nadređena i ispravna za razliku od muslimanske, a ponajprije je to postignuto uvođenjem eshatoloških sila koje izravno utječu na radnju u više navrata.

No osmanski prostor u epu ne implicira tek ideju političkog, vjerskog i moralnog Drugog radi njegova isključivanja i sotoniziranja. Na to u prvome redu ukazuju akcije protagonista, čiji je glavni cilj obnoviti na suradnji i toleranciji zasnovan, a privremeno ugrožen politički savez dviju država (Brković 2014: 39). Višestoljetnim kontinuitetom trgovinskih odnosa između Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva postaje jasan kontinuitet dubrovačke prisutnosti na osmanskome teritoriju, a samo Carstvo više nije izvor zazora i postaje poznat i bliski Drugi (isto: 42). Također, kako piše Syndram, predodžbe postoje unutar prethodno poznatih obrazaca koji su djelomično uvjetovani konvencijama i očekivanjem publike koja prihvaća njihovo kršenje ili održavanje (2009: 77). Tako reprezentacija onoga što je Drugo, strano i tuđe korespondira s predodžbama o onome što je poznato i „domaće“. Taj međuodnos autopredodžbi i heteropredodžbi prelazi granice pojedinačnoga teksta i ulazi u diskurs kulturnog vrednovanja (isto: 79). U epu *Dubrovnik ponovljen* takvo je kulturno vrednovanje uporabljeno s ciljem jačanja duhovne snage i osjećaja zajedništva u teškim vremenima koja su snašla Dubrovačku Republiku. Takva predodžba Dubrovnika kao pripadnika „ispravne“ i, prema epu, nadmoćne religije neprijeporno svjedoči o tome da politička kultura nije nužno lišena imaginarnog, nije oblikovana samo na racionalnim ideološkim sustavima te da

imaginarna literarizacija nije samo stvar utopijskih nego i vrlo realnih političkih projekcija (Fališevac 2013: 295).

Osmanski se prostor, kako piše Ivana Brković, u epu *Dubrovnik ponovljen* odlikuje ambivalentnim značenjima: „Noseći negativne konotacije neprijateljskog, autokratskog i nevjerničkog Drugoga, ujedno se oblikuje kao prostor susreta, političke i gospodarske suradnje te egzotifikacije, u čemu se otkrivaju proturječna obilježja neprijateljstva i prijateljstva, tuđosti i bliskosti, isključivanja i prihvaćanja.“ (2014: 44). Takvim ambivalentnim konstruktom osmanskog prostora u epu, pridonijele su svakako povijesne okolnosti te ep svjedoči o kompleksnosti kulturnih, političkih i trgovačkih dubrovačko-osmanskih odnosa.

Zaključak

Dubrovačka je Republika sredinom 17. stoljeća bila u najmanju ruku u nezavidnu položaju. Najveću katastrofu svakako predstavlja Veliki potres 6. travnja 1667. godine koji je toliko utjecao na život i povijest Republike da se vrijeme može dijeliti na prije i nakon tog nemilog događaja. Osim toga, Dubrovnik se nalazio na graničnom položaju među dvjema zaraćenim stranama Kandijskoga rata. Na gospodarsku je samostalnost Republike utjecao i jedan od najvažnijih događaja s kraja šesnaestoga stoljeća; otvaranje splitske skele 1592. godine. Otvaranje konkurentske luke, i to luke pod mletačkom kontrolom, bilo je najbolji dokaz prave reinterpetacije odnosa s Mlecima. Dubrovniku je poslana jasna poruka kako je vrijeme neupitne zaštite njegovih gospodarskih interesa završilo. Time je zadan snažan udarac dubrovačkom trgovačkom gospodarstvu, a posebno je teško za Dubrovnik bilo nakon potresa kad su bosanski trgovci preselili u Gabelu i Split (Glavina 2012: 76). Kraj Kandijskog rata i Veliki potres 1667. godine doveli su Dubrovačku Republiku u gospodarski i demografski vrlo teško stanje. Ipak, uz diplomatske napore i mudru politiku Republika je uspjela zadržati samostalnost i obnoviti se. O Velikoj trešnji koja je uništila Grad kao i o diplomatskim nastojanjima da se sačuva sloboda Dubrovačke Republike govori književni uradak Jakete Palmotića Dionorića, dubrovačkog plemića i poklisara harača.

Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića jedno je od djela novovjekovne hrvatske književnosti s osmanističkom temom. Među cijelim kršćanskim svijetom i

Dubrovčani su bili znatiželjni i htjeli saznati što više o Turskoj, potaknuti ponajprije strahom od njezine vojne i političke snage. Ako pogledamo položaj Dubrovačke Republike prema Osmanskom Carstvu, vidjet ćemo da Dubrovniku Osmanlije nisu toliko strani kao ostatku Zapada te ni ne izazivaju toliki zazor. Isto je vrlo primjetno u analiziranom epu koji je tema ovoga rada, gdje su Osmanlije najčešće prikazani kao razumni, prijateljski i razboriti ljudi. Ipak, kad su pod utjecajem paklenih sila, Turci postaju neprijatelji, prikazani su kao snažni ratnici i nasilnici, a vode ih lakomost, nepravednost i oholost. Dubrovačka Republika je, dojavama o Turskim osvajanjima i njihovoj naravi, bila saveznik kršćanskog svijeta prema kojem osjeća pripadnost, što je vidljivo u i samom epu na nekoliko mjesta. S druge strane, Dubrovačka je Republika bila osmanski podanik te je stupanjem u tributarni odnos obećala vjernost i godišnji harač. Ambivalentan odnos prema poimanju osmanskih ljudi i prostora vidljiv je i u epu *Dubrovnik ponovljen*. To svjedoči o kompliciranim kulturnim, političkim i trgovačkim vezama između Dubrovnika i Osmanlija s jedne i Mletaka s druge strane. Turski su likovi u epu tako vrlo oprezno okarakterizirani, prikazani su kao pametni, mudri i na više mjesta prijateljski prema poklisarima, međutim, kad su pod utjecajem paklenih sila, odnos prema Dubrovčanima se mijenja i počinju biti nemilosrdni, oholi i pohlepni. Upitno je zapravo, imajući na umu veliku korist koju je Dubrovačka Republika izvlačila iz tributarnog odnosa s Osmanskim Carstvom, je li zaista riječ o osmanskoj lakomosti ili je istina „negdje u sredini“ ili pak, negdje drugdje. Može li se mito koje se spominje u većini europske historiografije ipak shvatiti kao diplomatski dar ili tradicija više nego kao korupcija s obzirom na to da je Dubrovnik zapravo zadržao autonomiju u pogledu vlasti, teritorija, jezika itd.

Budući da imagotipske slike odražavaju društvena stajališta i njihov odnos prema empirijskoj realnosti, ostaje upitno koliko je ovaj ep dobar predložak za proučavanje imagotipskih slika osmanskog prostora jer je dubrovačka književnost bila vrlo oprezna u protuosmanskim iskazima. Unatoč dosadašnjim stavovima koji se provlače kroz literaturu da premještanje radnje u eshatološki svijet i uvođenje neljudskih sila i likova predstavlja izbjegavanje direktnog sukoba s turskom stranom (Mihanović-Salopek 2010b: 71, Fališevac 2007a: 65), s islamskom vjerom u Osmanskom Carstvu to nije najmunđrije. Ovim smo radom u poglavlju o ulozi islama u politici Osmanskoga Carstva htjeli podsjetiti na ulogu islamske vjere u političkom, pravnom i društvenom životu Carstva i osjetljivost uleme na vjerska pitanja. Ono što je jasno, a pojašnjeno u poglavlju o

odnosima dviju sukobljenih religija u epu – kršćanske i islamske, ovaj ep bismo prije mogli atribuirati kao protuislamski nego kao protuturski/ protuosmanski.

Sažetak

Reprezentacija osmanskog geokulturnog prostora u epu *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića

Dubrovnik ponovljen barokni je ep Jakete Palmotića Dionorića nastao pod utjecajem Gundulićeva *Osmana* i tasovske poetike epa. Napisan je nakon Velikog potresa 1667. godine kada se autor nalazio na Porti po diplomatskoj dužnosti. Zadatak da dostavi harač i sultana ponizno moli za milost pripao je Palmotiću Dionoriću i njegovom sugrađaninu Nikolici Buniću. Poklisari su na putu do sultana doživjeli razne zgode koje su opisane u epu, a dane su i zanimljive heteropredodžbe o kulturi, povijesti, politici, odnosu prema ženama te religiji. Struktura diplomatskog rada slijedi kompoziciju epa, pri čemu su znanja iz političke, kulturne i ekonomske povijesti osmanskog prostora poslužila za interpretaciju i povijesnu kontekstualizaciju relevantnih imagotipskih motiva epa. Ep *Dubrovnik ponovljen* prvi je put tiskan tek 1878. godine u Dubrovniku kada ga je za tisak priredio Stijepo Skurla. Godine 2014. ponovno je objelodanjen uz opširnu studiju Slavice Stojan, koja je ep analizirala usporednim iščitavanjem povijesnih izvora o Velikom potresu. Posljednjih godina *Dubrovnik ponovljen* pobuđuje sve veći interes povjesničara književnosti. Cilj je ovog diplomskog rada doprinijeti proučavanjima tog značajnog i donedavno pomalo zapostavljenog djela prožimanjem književnopovijesnih i turkoloških znanja. U epu je vidljiv ambivalentan odnos prema poimanju osmanskih ljudi i prostora što je dokaz zamršenih kulturnih, političkih i trgovačkih veza između Dubrovnika i dviju susjednih političkih i trgovačkih sila. Pri karakterizaciji je turskih likova autor bio vrlo oprezan, pa su oni prikazani kao pametni, mudri i na više mjesta prijateljski prema poklisarima. Ipak, kad su pod utjecajem paklenih sila, odnos prema Dubrovčanima se mijenja i počinju biti nemilosrdni, oholi i pohlepni. Uvođenjem eshatološkoga svijeta u kojem su izravno sukobljene kršćanska i islamska religija postaje jasno da ovaj ep i autorov stav nisu protuturski/protuosmanski, već ponajprije i izričito protuislamski.

Ključne riječi: Dubrovačka Republika, Osmansko Carstvo, diplomacija, putovanje, imagologija

Summary

The Representation of the Ottoman Geocultural Space in the Epic Poem *Dubrovnik ponovljen (Dubrovnik Restored)* by Jaketa Palmotić Dionorić

Dubrovnik ponovljen is a baroque epic poem by Jaketa Palmotić Dionorić written under the influence of Ivan Gundulić's *Osman* and Torquato Tasso's epic poetry. *Dubrovnik ponovljen* was written following the devastating earthquake in the city in 1667, when the author was employed in a diplomatic duty at Constantinople. The task of delivering the taxes and humbly seeking the Sultan's mercy was given to Palmotić Dionorić and his compatriot Nikolica Bunić. On their way to the Sultan, the envoys went through various events which are described in the epic poem. Many interesting heterostereotypes about the culture, history, politics and behaviour towards women as part of the local religion are described as well. The structure of this master's thesis follows the composition of the epic poem. Knowledge about the political, cultural and economic history of the Ottoman Empire at the time was used to interpret and historically contextualize the relevant imagotypical motifs within the epic poem. *Dubrovnik ponovljen* was for the first time printed as late as 1878 in Dubrovnik, when Stijepo Skurla prepared it for publication. In 2014, it was once again brought to the public's attention along with Slavica Stojan's detailed study. This study is a comparative analysis of the poem and other relevant historical sources writing about the earthquake of 1667. In recent years, this epic poem has aroused the interest of a growing number of literary historians. The goal of this master's thesis is therefore to contribute to the research of this important and, until recently, somewhat ignored literary piece by intertwining knowledge and experiences from the fields of literary history and turkology. In the epic poem, an ambivalent relation towards the comprehension and understanding of the Ottoman people and spaces can be seen. This is proof of complex cultural, political and trade relations between Dubrovnik and the two neighbouring political and mercantile forces. When characterizing and describing the Turkish characters, the author was very careful, making them seem clever, wise, and many times even friendly towards the envoys. Still, when under the influences of forces from hell, their behaviour toward the envoys from Dubrovnik changes and they become ruthless, arrogant and greedy. By introducing the eschatological world, in which the Christian and Islamic religion are directly confronted, it becomes clear that this epic poem and the author's own attitude are neither anti-Turkish nor anti-Ottoman, but first and foremost anti-Islamic.

Keywords: Republic of Dubrovnik, Ottoman Empire, diplomacy, journey, imagology

Popis literature

1. Blažević, Zrinka. 2006. Osmanistički diskurs kao polje de/stabilizacije kulturalnih inskripcija Drugoga. U: *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, XVI, 2, str. 211-232.
2. Bogišić, Rafo. 1967. Jaketa Palmotić Dionorić. U: *Zbornik stihova 17. stoljeća*, PSHK, knj. 10, Zagreb: Matica hrvatska, str. 149-169.
3. Bojović, Zlata. 1991. Barokni ep i renesansna književna tradicija. U: Dunja Fališevac (ur.) 1991. *Hrvatski književni barok*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 145-154.
4. Brković, Ivana. 2009. Vrijednosne konotacije povijesnih prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća. U: *Dani Hvarškoga kazališta*. 35, 1, str. 255-276.
5. Brković, Ivana. 2014. Identitet prostora i prostri identiteta / alteriteta u epu „Dubrovnik ponovljen“ Jakete Palmotića Dionorića. U: Lana Molvarec (ur.) 2014. *Mjesto, granica, identitet. Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 29-48.
6. Diehl, Charles. 2006. *Mletačka Republika*. Zagreb: Tipex.
7. Dukić, Davor. 2002. *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*. Split: Književni krug.
8. Dukić, Davor. 2004. *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar :Thema.
9. Fališevac, Dunja. 1991. Hrvatska epika u doba baroka. U: Dunja Fališevac (ur.) 1991. *Hrvatski književni barok*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 155-198.
10. Fališevac, Dunja. 1997. Mjesto epike u hrvatskoj renesansnoj književnosti u Dubrovniku. U: *Kaliopin vrt: studije o hrvatskoj epici*, Split: Književni krug, str. 77-89.
11. Fališevac, Dunja. 2007a. *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad: studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
12. Fališevac, Dunja. 2007b. Gundulićev „Osman“ kao epski model u hrvatskoj epici 17. i 18. stoljeća. U: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 229-243.

13. Fališevac, Dunja. 2013. Prostor grada u dubrovačkoj ranonovovjekovnoj književnosti. U: *Slike starog Dubrovnika: filološke i književnoantropološke studije*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 281-296.
14. Farkaš, Tomislav. 2015. Oružani sukobi Mletačke Republike i Osmanskog Carstva kroz 16. i 17. stoljeće. U: *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol 7, No. 7, str. 61-67.
15. Fischer, Manfred S. 2009. Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotpskih sustava. U: Davor Dukić i dr. (ur.) 2009. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb: Srednja Europa, str. 37-56.
16. Foretić, Vinko. 1980. *Povijest Dubrovnika do 1808. Drugi dio. Od 1526. do 1808.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
17. Freely, John. 1999. *Inside the Seraglio. Private lives of the Sultan sin Istanbul.* London: Viking.
18. Glavina, Mladen. 2012. *Dubrovačka Republika u 17. stoljeću u registrima središnje vlade Osmanskog Carstva.* Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
19. Holthusen, Johannes. 1974. Einleitung. U: *Jaketa Palmotić Dionorić: Dubrovnik ponovljen*, München.
20. İhsanoğlu, Ekmeleddin (prir.) 2004. *Historija Osmanske države i civilizacije.* Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, Istanbul: Ircica.
21. Imamović, Mustafa. 1998. *Historija Bošnjaka.* Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“.
22. Imber, Colin. 2000. What does „Ghazi“ actually mean? U: *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor G. L. Lewis.* Istanbul: Isis Press, str. 165-178.
23. Janeković Römer, Zdenka. 1999. *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma.* Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.
24. Kombol, Mihovil. 1961. *Povijest hrvatske književnosti: do narodnog preporoda.* Zagreb: Matica hrvatska.
25. Köşe, Metin Ziya. 2016. Ticaret ve diplomasi: Galata'da Dubrovnikliler (1600-1700). U: *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Dergisi.* Br. II, prosinac, str. 75-94.
26. Krizman, Bogdan. 1951. *O dubrovačkoj diplomaciji.* Zagreb: Školska knjiga.
27. Matuz, Josef. 1992. *Osmansko Carstvo.* Zagreb: Školska knjiga.

28. Lupis, Vinicije B. 2010. Politički životopis Jakete Palmotića Dionorića. U : Vinicije B. Lupis (ur.) 2010. *Željezni duh: prinos Jakete Palmotića Dionorića hrvatskoj književnoj baštini*, Dubrovnik: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 41-61.
29. Mihanović-Salopek, Hrvojka. 2010a. Jaketa Palmotić Dionorić između diplomatskih dužnosti i književnosti. U: *Željezni duh: prinos Jakete Palmotića Dionorića hrvatskoj književnoj baštini*, nav. dj, str. 63-76.
30. Mihanović-Salopek, Hrvojka. 2010b. Jaketa Palmotić Dionorić u svjetlu filološke recepcije. U: *Željezni duh: prinos Jakete Palmotića Dionorića hrvatskoj književnoj baštini*, nav. dj, str. 163-188.
31. Miović, Vesna. 2003. *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*. Zagreb – Dubrovnik. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
32. Miović, Vesna. 2005. *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana: s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku.
33. Mitić, Ilija. 2004. *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815.)*. Zagreb: NZMH.
34. Palmotić Dionorić, Jaketa. 2014. Dubrovnik ponovljen. U: Slavica Stojan (ur.) 2104. *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*. Zagreb – Dubrovnik. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, str. 257-483.
35. Pavličić, Pavao. 1995. *Barokni stih u Dubrovniku*. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik.
36. Pavličić, Pavao. 2007. *Epika granice*. Zagreb: Matica hrvatska.
37. Polić Bobić, Mirjana. 2000. *Među križem i polumjesecom, dubrovačke dojave španjolskome dvoru o Turcima u XVI. stoljeću*. Zagreb: Naklada Ljevak.
38. Said, Edward. 2008. *Orijentalizam*, Beograd: Biblioteka XX. vek.
39. Stojan, Slavica. 2014. Dubrovnik ponovljen *Jakete Palmotića Dionorića*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
40. Syndram, Karl Ulrich. 2009. Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup. U: Davor Dukić i dr. (ur.) 2009. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa, str. 71-82.

41. Tatarin, Milovan. 2012. Retorika tuge: iskazi i geste žalovanja u slavonskoj epici XVIII. stoljeća. U: Amir Kapetanović (ur.) 2012. *Poj željno! – Iskazivanje i poimanje emocija u hrvatskoj pisanoj kulturi srednjega i ranoga novoga vijeka*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. str. 277-323.
42. Vodnik, Branko. 1913. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, Zagreb: Matica hrvatska.

ZAHVALA

Zahvaljujem svom mentoru prof. dr. sc. Davoru Dukiću na pomoći, smjernicama i savjetima prilikom izrade ovoga rada kao i na prekrasnim i zanimljivim predavanjima s područja starije hrvatske književnosti prilikom kojih je nastao i produbio se moj interes za ovu temu.